

<https://doi.org/10.34768/fp2022a10>

Violetta Jaros

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy
im. Jana Długosza w Częstochowie

LEKSYKA ZWIĄZANA Z MÓWIENIEM W LISTACH EMIGRACYJNYCH JOACHIMA LELEWELA PISANYCH DO PRZYJACIÓŁ I ZNAJOMYCH

Artykuł stanowi przyczynek do badań nad językiem osobniczym¹ Joachima Lelewela, wybitnego historyografa pierwszej połowy XIX w. i – szerzej – codziennej polszczyzny tego okresu. Przedmiotem obserwacji uczyniono leksykę odnoszącą się do zjawisk mowy i mówienia, które występują w korespondencji, jaką uczony-polityk prowadził na emigracji w latach 1831-1860 we Francji (m.in. Paryżu, La Grange, Tours) i w Belgii (Brukseli). Stanowi ona bogaty zbiór 1496 listów pisanych w języku polskim (1423), francuskim (65) i niemieckim (8), które zebrała i wydała w pięciu tomach Helena Więckowska² (zob. Wykaz skrótów źródeł).

Na podstawę materiałową niniejszego opracowania składają się listy pisane w języku polskim, traktowane jako komunikaty potoczne³ i zdeterminowane m.in. sytuacją

1 Język osobniczy// język indywidualny// idiolekt pojmowany jest tu jako całość kompetencji językowej jednostki (a nie jedynie komponenty indywidualne, osobnicze) (A. Kozłowska, *O stylistycznym różnicowaniu idiolektu (na przykładzie tekstów Karola Wojtyły – Jana Pawła II)*, [w:] *Odmiany stylowe polszczyzny dawniej i dziś*, red. U. Sokólska, Białystok 2011, s. 94).

2 „Listy pisane do różnych osób, Polaków i cudzoziemców, polityków i uczonych, przyjaciół i przygodnych towarzyszy pracy – wykazują olbrzymią skalę zainteresowań Lelewela i dla badań nad jego postacią są nieocenionym źródłem pozwalającym śledzić prawie dzień po dniu jego różnorodną działalność, rozwój jego koncepcyj politycznych i naukowych, ustosunkowanie się do ludzi i zdarzeń współczesnych. Skupione razem listy te stanowią coś w rodzaju dziennika, dają wierny obraz trzydziestoletniego życia człowieka pochłoniętego całkowicie pracą naukową i sprawą narodową, [...]. Żywa, bezpośrednia reakcja na zjawiska bieżące nadaje im wielkiego waloru niewyczerpanego, zawsze świeżego źródła historycznego, epoce daje właściwy koloryt, a dla czytelnika ma urok wyjątkowy” (H. Więckowska, *Wstęp*, [w:] *Listy emigracyjne Joachima Lelewela*, wyd. i wstęp H. Więckowska, t. I (1831-1835), Kraków 1948, s. XI).

3 W niniejszym opracowaniu przyjmuje się za Jackiem Warchalą (*Kategoria potoczności w języku*, Katowice 2003, s. 28), że „komunikat potoczny powstaje prymarnie w sytuacji nieoficjalnej, tzn. wówczas, gdy za nadawcą i odbiorcą nie stoi autorytet władzy, nauki, prawa, instytucji świeckiej lub kościelnej”. Termin *potoczność* ma jednak charakter wieloznaczny. Najczęściej definiując język (styl) potoczny, eksponuje się takie jego wyznaczniki, jak mówioną, dialogową formę realizacji, codzienną bytową tematykę, indywidualny i częściowo lokalny typ kontaktu językowego, antropocentryczność i humorystyczną interpretację świata (odpowiednią literaturę przedmiotową podaje np. Z. Adamiszyn, *O sposobach i przyczynach powstawania derywatów okazjonalnych w potocznym*

fizyczną (są ogniwem dialogu i językowym wykładnikiem stosunku na linii nadawca – odbiorca), sytuacją społeczną (są wytworem indywidualnym realizowanym w języku nieoficjalnym, łącząc przy tym „właściwości podrzędnych odgałęzień języka nieoficjalnego: literackiego i potocznego”), tekstem pragmatycznym o podwójnym zamierzeniu: ekspresywno-impresywnym i informacyjnym⁴.

Przedmiotem opisu uczyniono jednostki leksykalne mające charakter *verba dicendi*⁵, *nomina actionis*, *nomina agentis* oraz *nomina attributiva* – zawierające element znaczeniowy ‘komunikować ustnie’⁶ w postaci jednowyrazowej; pomija się całkowicie frazeologizmy typu *Plótt tedy duby nieco gorszące* III 384, *starego wilka wywołali z lasu* IV 26. Uwzględnia się natomiast wyrazy prymarnie określające zjawiska akustyczne, wydawanie odgłosów przez istoty żywe, odgłosy przyrody czy związane z artykulacją, które oznaczają sposób realizacji czynności nadawczej. Kryteria doboru ekscerptów

akcie mowy, „Socjolingwistyka” 1991, XI, s. 75-83; idem, *Kategoria potoczności w polskich pracach językoznawczych*, [w:] *Język potoczny jako przedmiot badań językoznawczych*, red. S. Gajda, Z. Adamiszyn, Opole 1991, s. 75). A. Markowski (*Kategoria potoczności w języku i opisie języka*, [w:] *Język a kultura*, t. 5, red. J. Anusiewicz i F. Nieckula, Wrocław 1992, s. 55-59), analizując dotychczasowe opracowania dotyczące zagadnienia potoczności, proponuje, aby mówić o trzech kategoriach potoczności: 1) pragmatycznej (stylistycznej), rozumianej jako zjawiska odnoszące się do sytuacji aktu komunikacyjnego i składających się na niego elementów; 2) semantycznej, rozumianej jako pewien semantyczny sposób opisu leksyki, niezależnie od jej pragmatycznego czy stylistycznego nacechowania; 3) gnoseologicznej, rozumianej jako określony sposób konceptualizacji, jako zdroworozsądkową koncepcję doświadczania świata.

4 Por. A. Kałkowska, *Struktura składniowa listu*, Wrocław 1982, s. 11-13.

5 Termin w niniejszym ujęciu rozumiany jest szeroko. Obejmuje nie tylko czasowniki mówienia oznaczające ‘komunikowanie słowami’ typu *mówić*, *rzec*, ale także czasowniki zawierające w strukturze semantycznej komponent ‘mówić’, które nazywają inne czynności niż samo mówienie. Jednym z komponentów semantycznych takich verbów jest ‘cel’ realizowany poprzez mówienie. Czasownikom tym można przypisać różne funkcje: a) deklaratywną, np. *zaklinać się*, b) wyjaśniającą, np. *perswadować*, c) ekspresywno-impresywną, np. *drwić*, *gromić*. Takie czasowniki nazywają działania nadawcy, zakładając bierną postawę odbiorcy. W obrębie verbów nazywających różne działania realizowane za pomocą mówienia wyodrębnić można leksemę, które zakładają reakcję odbiorcy. Wyodrębnić tu można czasowniki pełniące funkcję: a) performatywną, np. *winszować* (odbiorca powinien zachować się w sposób ustalony przez konwenans społeczny), oraz b) modalno-kauzatywną, np. *agitować* – zachowania słowne nadawcy mają na celu skłonienie adresata do podjęcia określonych działań (H. Sędziak, *Nazwy mówienia w „Przedwiośniu” Stefana Żeromskiego*, „Białostockie Archiwum Językowe” 2001 (1), s. 113-132).

6 Por. E. Kozarzewska, *Czasowniki mówienia we współczesnym języku polskim. Studium semantyczno-składniowe*, Warszawa 1990, s. 12. J. Maćkiewicz (*Jak mówimy o mówieniu, czyli językowy model komunikacji werbalnej*, „Język a Kultura” 2008, t. 20, s. 220) zauważa, że prototypowe jądro mówienia stanowi czasownik *mówić*, który definiuje jako ‘wytwarzać tekst (rozumiany jako ciąg słów) w języku mówionym, zazwyczaj w celu poinformowania kogoś o czymś’.

zostały przyjęte za opracowaniem Krystyny Kleszczowej⁷ – o tym, czy leksem odnosi się do aktu komunikacji, przesądza kontekst⁸, w jakim został on użyty przez Lelewela.

Celem opracowania jest 1) wskazanie repertuaru słownictwa związanego z mówieniem w subidiolektie potocznym Lelewela, 2) uporządkowanie ekscerptów w obrębie pola leksykalno-semantycznego związanego z procesem mowy i sytuacją mówienia, 3) ustalenie, które wyrazy mogły mieć charakter indywidualizmów. Analiza leksyko-graficzna odwołuje się do źródeł obejmujących słownictwo doby nowopolskiej. Jako reprezentatywne zostały wybrane słowniki języka polskiego: *Słownik języka polskiego* Bogumiła Samuela Lindego, *Słownik wileński*, *Słownik warszawski* oraz *Słownik języka polskiego* pod redakcją Witolda Doroszewskiego (zob. Wykaz skrótów słowników).

Obserwacja listów Lelewela pozwoliła ustalić zasób słownictwa zawierającego element znaczeniowy 'komunikować ustnie', który obejmuje z kolei subpola leksykalno-semantyczne⁹.

1. Leksyka oznaczająca tworzenie wypowiedzi z różnymi komunikatami (bez informacji o formie fonicznej)

verba dicendi

agitować: *Czyński będąc w Brukseli chciał ze Straszewiczem jakieś interesy agitować* II 39 (L 'sprawę popierać'; SWil *agitować sprawę* praw. 'popierać, bronić'; SW 'zabiegać w celu zyskania zwolenników projektu, sprawy'; SJPD 'zjednywać zwolenników dla jakiejś sprawy, propagować jakieś idee, hasła'); **dowiadzać się:** *Żandarm dowiadzał się w hotelu, czy jestem* I 172 (L, SWil 'dopytać się'; SW 'powziąć wiadomości'; SJPD 'dopytywać się o kogo lub o co'); **gadać:** *Wszędzie i ciągle gadać, gadać, z kim nie* I 173 (L i SWil 'mówić, rozmawiać'; SW 'ts'; SJPD pot. 'ts'); **głosić:** *ale tak nie jest jak głoszą* I 195 (L 'ogłosić, zgłosić, rozgłosić'; SWil 'ogłaszać; wiadomo lub głośno czynić'; SW 'mówić, powiadać, ogłaszać'; SJPD '1. podawać co do wiadomości; 2. mówić, wygłaszać' w zn. 2. przestarz.); **mówić:** *O Kazimirskim nie mówię – doświadczony* I 57 (L i SWil 'objawiać myśli wyrazami: a) prawić, b) opowiadać, c) rozmawiać, d) przemawiać, e) wyjaśniać, f) rozkazywać, g) powtarzać'; SW 'ts'; SJPD 'posługiwać się słowami dla komunikowania myśli i przeżyć'); **nadmienić:** [Marks – V.J.] *nadmienił o kongresie demokratycznym i o Towarzystwie Demokratycznym Internacjonalnym* III 422 (L 'wspomnieć, wzmiankę uczynić'; SWil '1. wzmian-

7 K. Kleszczowa (*Verba dicendi w historii języka polskiego. Zmiany znaczeń*, Katowice 1989, s. 19) stwierdza, że „o uznaniu zdania za opisujące werbalną komunikację decyduje przede wszystkim forma i semantyczna jakość argumentów, a nie sam czasownik. Nawet tradycyjnie uznawane za *verba dicendi* czasowniki, osadzone w innym schemacie składniowym, tracą zdolność referowania aktu mowy”. Zdanie z czasownikiem mówienia powinno spełniać następujące warunki: mieć osobowy podmiot, czyli wykonawcę czynności mówienia; zawierać określenie wytworu czynności podjętej przez nadawcę, tj. wypowiedziany tekst, lub można je uzupełnić o mowę niezależną, wprowadzaną elementami: *mówiąc słowami, powiadając, w te słowa*; jest albo może być dopełnione osobowym odbiorcą czynności nadawcy. Te same uwarunkowania przyjęła w swoim artykule Magdalena Kierkowicz (*„Verba dicendi” w „Sprawie chędogiej” i „Rozmyślanii przemyskim”*, „Kwartalnik Językoznawczy” 2011, 1 (5), s. 14).

8 O roli kontekstu przy wyznaczaniu zbioru czasowników mówienia pisze także E. Kozarzewska (*op. cit.*, s. 17).

9 Wykorzystano tu propozycję E. Kozarzewskiej (*op. cit.*).

kę czynić; 2. przypomnieć; SW 'wzmiankę zrobić, wspomnieć'; SJPD książ. 'czynić wzmiankę'); **nagadać**: *Co tam na mnie marszałek Stadnicki nagadał?* IV 387 (L 'wiele pogadać'; SWil '1. wiele o czym gadać, opowiadać, prawić, rozprawić; 2. ogadywać kogo, ile o kim gadać wiele'; SW 'naopowiadać, napleść'; SJPD 'naopowiadać, napleść; wiele razy powiedzieć'); **nagadać się**: *Wieczór i rano nagadałem się z babulką* I 173 (L 'do woli wygadać'; SWil 'gadać do woli'; SW 'nasycić się gadaniem'; SJPD 'gadać tyle, że już się ma dość gadania'); **naopowiadać**: *on* [Smałowski – V.J.] *wierszem i prozą naopowiada wiele, wiele* IV 447 (L 'dosyć poopowiadać'; SWil 'wiele czego opowiedzieć'; SW 'opowiadając jedno po drugim, wiele naopowiadać'; SJPD 'opowiedzieć o wielu sprawach; nagadać'); **napowiadać**: *Zmorskiego, którego chcesz przyjacielsko przyjąć i co możesz, to mu napowiadaj, aby popamiętał, że był w Paryżu* III 437 (L i SWil *posp.* 'wiele jedno po drugim rozpowiadać'; SW *stp.* 'naopowiadać się'; SJPD *daw.* 'dużo powiedzieć; naopowiadać'); **odczytać**: *komisja bez przeszkody odczytała swą opinię i wnioski* I 87 (L 'czytanie odbyć; powtórnie czytać'; SWil 'czytanie powtarzać osobliwie głośno, dla kogo'; SW 'odbyć czytanie'; SJPD 'przeczytać głośno'); **odmówić**: *Gospodyni biedna cierpi go, po wiele razy do mnie przychodziła, czy nie ma środków, jakie dla niej w interesie Horodeckich znaleźć by mi się udało, odmówiłem* IV 216 (SWil 'wymawiać się niemożnością, nie zgadzać się na czyjąś prośbę, żądanie'; SJPD 'ts.');

odpowiadać¹⁰: *Odpowiadałem mu z oburzeniem* II 233 (L; SWil 'na dane zapytanie odrzekać, dawać odpowiedzieć'; SW 'dać odpowiedź, odrzec'; SJPD 'dawać odpowiedzi, udzielać informacji będąc pytany'); **odzywać się**: *jeden Rybiński do emigracji odzywa się jak wódz* IV 40 (L 'dać się słyszeć'; SWil 'odpowiadać na wołanie, na głos czyj'; SW 'rzec, przemówić'; SJPD 'przemówić, powiedzieć coś; zabrać głos'); **opowiadać**: *ładnie Kralewski opowiada* I 75 (L '1. słownie opisać; 2. oznajmić, donieść'; SWil 'mówić o czym dla oznajmienia komu; słownie opisywać, wyluszczać'; SW '1. opisać słowami; 2. ogłosić'; SJPD '1. przedstawiać co słowami; opisywać; 2. głosić' w zn. 2. *daw.*); **oświadczyć**: *Gendenbien oświadczył, że Wilmas nic nie ma przeciwko naszej paradzie* II 236 (L 'odezwać się ze swoim zdaniem'; SWil 'dać poznać, odzywać się ze zdaniem swoim, zapewniać o czym, oznajmiać coś'; SW 'oznajmić, wypowiedzieć'; SJPD *przestarz.* 'oznajmiać o czym, wypowiedzieć się'); **perswadować**: *perswadowałem, że chory Świrski* I 50 (L 'namawiać do czego'; SWil 1. 'namawiać do czego; 2. odradzać komu coś'; SW 1. 'namawiać kogo do czego'; 2. 'pocieszać; przekładać komu, wpływać nań radą'; SJPD 'tłumaczyć co komu, dowodzić; przekonywać kogo o czym'); **powiadać**: *Więc mi powiada* [Deterrill – V.J.], *że zaczął na mnie robić składkę* I 170 (L i SWil '1. mówić; 2. zarzucać; 3. utrzymywać; 4. donosić; 5. sądzić; 6. opowiadać; 7. pisać; 8. dyktować'; SW 'rzec, odezwać się, przemówić, wyrzec'; SJPD *przestarz.* 'mówić; opowiadać'); **prawić**: *Mówcy belgicy prawili o swym położeniu* III 286 (L 'opowiadać, ciągle mówić'; SWil 'mówić, opowiadać, opiewać; dziś używa się tylko z lekceważeniem: rozprawić, gadać bez końca, bredzić'; SW 'opowiadać, głosić, mówić'; SJPD *przestarz.* 'mówić, wypowiedzieć co'); **przegadać**: *Pani przegadała wszystkich* I 174 (L *przegadywać się* 'dysputować się, przemawiać'; SWil 'dysputując, spór główny prowadząc, pokonywać kogo długim gadaniem'; SW 'prześcignąć w gadaniu'; SJPD 'prześcignąć kogo w gadaniu'); **przewiedzieć się**: *Waltera, czy znasz, gdzie się podziewa, chcesz się przewiedzieć i powiedzieć mi* II 23 (L 'dowiedzieć się o wszystkim sprawie'; SWil 'wywiadywać się, wybadywać'; SW 'wywiedzieć się, dowiedzieć się'; SJPD 'rozpytując się dowiadywać się o czym, badając zbierać wiadomości o czym' cyt. m.in. Lelewel); **rozgadać**: *Straszewicz tu rozgadał, iż sam fortunę robi* V 117 (L *rozgadać się*; SWil 'rozpowiadać wszystkim, rozgłaszać, roznosić wieść o czym wszędzie'; SW 'gadając rozgłosić, rozpaplać'; SJPD '1. rozgłosić, co gadają; 2. uczynić rozmownym; 3. omówić coś' w zn. 2. *przestarz.*,

10 Według ustaleń J. Chojak (*Semantyka i składnia czasowników oznaczających reakcje słowne*, Warszawa 2006, s. 130), czasownik ogólnoresponywny nie określa typu wypowiedzi-reakcji, jedynie „kwalifikuje pewną wypowiedź właśnie jako reakcję”.

w zn. 3. daw.); **rozgadać się**: *Niewątpliwie tam nasi będą hamować, aby się w izbie nie rozgadano* I 126 (L i SWil 'zapędzić się w gadaniu'; SW 'wpaść w zapał gadania'; SJPD 'wpaść w zapał, ferwor gadania'); **rozmówić**: *o pojęciach, planach, zamiarach Zamojskiego trzeba, abyś szeroko rozmówił z Drem Brandim* II 276 (L i SWil 'omówić'; SW i SJPD daw. 'odradzić, wypersadować komu'); **rozwiać**: *Ledóchowski nagadał wiele o Tomaszu Łub[ieńskim] i wielu innych, o których on rozpowiadał* II 284 (L 'ze szczegółami opowiadać'; SWil '1. mówić o czym wszystkim, rozgadywać. 2. opowiadać ze wszystkimi szczegółami'; SW 'powiadając rozgłosić; 2. opowiedzieć szczegółowo'; SJPD 'opowiadać; opowiadać wielu osobom'); **rozprawić**: *Ledóchowski wiele nad tym rozprawił* I 357 (L 'mówić o czym'; SWil 'wiele obszernie mówić, puszczając się w rozumowania o czym; rezonować'; SW 'rezonować, dysputować'; SJPD 'mówić, opowiadać'); **rzec**: *Pamiętam, ojciec rzekł* IV 447 (L 'mówić'; SWil 'przemówić, wyrzec, powiedzieć, odpowiedzieć'; SW 'przemówić, odezwać się'; SJPD książ. 'powiedzieć, odezwać się'); **upominać się**: *Wczoraj burmistrz o swoje upominać się przyjeżdżał* I 203 (L 'napomnieć, strofować'; SWil 'przypominając żądać od kogo'; SW '1. napomknąć; 2. zwrócić uwagę, napomnieć; strofować'; SJPD 'prosić o co; domagać się'); **wyklócić się**: *W Lille wyklóciłem się z filipistką starą bankierką Dutilloy* I 194 (L 'kłóceniem wyrobić; zupełnie aż do wycieńczenia wyklócić się'; SWil '1. zupełnie nakłócić się aż do wycieńczenia; 2. kłócić się, łając się wyzwolić się'; SW 'nakłócić się, wywodzić się aż do wycieńczenia'; SJPD '1. kłócąc się z kim uzyskiwać co; 2. odbyć kłótnię' w zn. 1. daw.); **wylać się**: *z największym żalem i rozrzewnieniem wnet nieutulonym wylał się Młodecki* II 241 (L 'wylać serce, wynurzyć'; SWil 'wynurzać się, wykrywać swe myśli, uczucia'; SW 'ts'; SJPD daw. 'wynurzyć się przed kim; zwierzyć się'); **wyluszczyć**: *Wyluszczyłem motywa, dlaczego proponuję pojedynczy prezesa podpis* III 58 (L; SWil fig. 'wyjaśniając wykladać'; SJPD książ. 'przedstawić, wyłożyć co szczegółowo'); **wymówić się**: *Byliśmy na bankiet wezwani, wymówiliśmy się* I 194 (L 'wzbraniać się, składać się wymówkami'; SWil 'mową usprawiedliwiać się'; SW 'mówieniem wykręcić się'; SJPD 'mówiąc, przekonując uwolnić się, wykręcać się od czego'); **wypersadować**: *Stanisław Gieraltowski niedługo pogościł i dyrektor policji mu wypersadował, że nazad do Francji ruszył* II 158 (L 'perswazją z głowy wybić'; SWil 'radą z głowy co komu wybić'; SW 'perswazją wybić co komu z głowy'; SJPD '1. perswazją odwieść od czego; 2. wytłumaczyć co, przekonąć o czym' w zn. 2. przestarz.); **zapowiedzieć**: *d'Argout zapowiedział, że mi do La Grange jechać nie pozwoli, kabrioletem przyjechałem i siedzę jak pustelnik* I 95 (L i SWil '1. ogłaszać, oznajmiać; 2. nakazywać'; SW '1. uprzedzić; 2. przepowiedzieć'; SJPD '1. oznajmić czyjeś przybycie, ogłaszać zawczasu to, co ma nastąpić; podawać do wiadomości punkty programu; 2. kategorięcznie uprzedzać');

2. Leksyka zawierająca dodatkową informację o formie fonicznej wypowiedzi¹¹

a) verba dicendi

bąknąć: *bąknął sobie pod nosem* IV 491 (L 'cedzić słowa, gadać przez zęby'; SWil 'cedzić słowa, gadać przez zęby, półgębkiem, nie domawiać'; SW 'zamruczeć, wyrzec co półgębkiem'; SJPD '1. mówić coś niewyraźnie; 2. napomykać o czym w mowie'); **burczeć**: *Matka łaje synów, synowie gromią i burczą rodziców, ojciec potakuje obu stronom* I 174 (L 'odgłos bełkoczący wydawać'; SWil '1. głos bełkoczący wydawać; 2. łajać, fukać'; SJPD '1. wydawać charakterystyczny dźwięk podobny do warczenia, 2. gderać, zrzędzić'); **dmuchnąć**: *Ktoś niepoczciwie dmuchnął o Remboku* I 164,

11 Strona fonetyczna jest najłatwiej dostrzegalnym aspektem mówienia (J. Maćkiewicz, *op. cit.*, s. 222). Czasowniki charakteryzujące stronę artykulacyjno-foniczną mówienia analizował M. Mączyński, *O czasownikach onomatopiecznych oznaczających mówienie*, „Język Polski” 1984, LXIV, s. 99-109.

(L 'szepnąć'; SWil i SJPD brak tego zn.; SW rzad. 'szepnąć, podpowiedzieć'); **fukać**: *Bywało, że mnie fukał, bywało, żeśmy w zgodzie byli* I 137 (L 'gromić kogo, lżyć'; SWil 'gromić, łajać'; SW 'krzyknąć, wybuchnąć gniewem'; SJPD 'krzyczeć na kogo; besztać, łajać kogo'); **gromić**: *Matki łają synów, synowie gromią i burczą rodziców, ojciec potakuje obu stronom* I 174 (L, SWil, SW i SJPD 'ostro upominać; łajać, karcić'); **huczeć**: *Straszewicz dziś huczy o nowe grosiwo, tysiączek franków chwycił* II 58; **hukać**: *Adwokat Kozłowski hukął zawijając rękawy jak rzeźnik do noża* IV 41 (L i SWil 'gruby krzykliwy głos wydawać, krzyczeć'; SW *huknąć* '1. wydać huk; 2. zgromić kogo'; SJPD 'krzyczeć na kogo, strofować'); **kawęczeć**: *Gordaszewski krwiał pluje i kawęczy* II 300 (L i SWil 'siedzieć nad czym, ślęczeć'; SW 'ślęczeć, dukać nad czym'; SJPD 'niedomagać; w ogóle: narzekać, stękać' cyt. m.in. Lelewel); **krzyczeć**¹²: *Ledóchowski krzyczy, że już wszystko stracone* I 88 (L 'głośno wołać'; SWil 'silny głos gardłem wydawać, głośno wołać'; SW 'wydać krzyk, wrzasnąć'; SJPD 'mówić, wołać głosem podniesionym, bardzo głośno'); **mamrotać**: *Czartoryski na to mamrocze* IV 416 (L 'pod nosem mówić'; SWil 'mruczeć sobie pod nosem, bąkać, mówić niewyraźnie'; SW '1. a) mówić niewyraźnie, mruczeć pod nosem; b) mówić gniewliwie; 2. mówić bez sensu'; SJPD rzad. '1. mówić półgłosem, niewyraźnie; 2. gderać; burczeć gniewnie'); **pomrukiwać**: *Lubliner gorzej pomrukuje, że gdyby się paplanina rozmazała, mogłaby zająć kwestia o bigamii* IV 109 (L 'czas niejaki mruczeć'; SWil 'mruczeć z przerwami'; SW 'mruczeć od czasu do czasu'; SJPD '1. ts.; 2. cicho wyrażać niezadowolenie; szemrać'); **mruczeć**: *Coś mruczał, jakby gotów był ponowić sondowanie* IV 482 (L 'warczyć, markotać, mamrzeć'; SWil '1. mruczenie wydawać, marmotać; 2. zrobić wyrzuty po cichu, z nieukontentowaniem; szemrać'; SW 'mamrotać, bąknąć pod nosem'; SJPD '1. mówić niewyraźnie; 2. narzekać, protestować'); **nafukać**: *Umiński coś tam nafukał* I 49 (L i SWil *fukać*; SW 'nakrzyczeć'; SJPD pot. 'zgromić, wyłajać kogo'); **okrzykiwać**: *Lubliner w nocy z bandą republikę okrzykiwał* III 428 (L '1. z krzykiem ofukać; 2. z krzykiem głośić'; SWil '1. wołać na kogo głośno, fukać; 2. z krzykiem obierać, ogłaszać'; SW '1. zakrzyzczyć, zawołać na kogo; 2. aklamować'; SJPD *okrzyczyć* 'podać do ogólnej wiadomości, ogłosić kogoś jakimś'); **poszepnąć**: *ni szmeru nie dosłyszysz, nie doślepisz, co by poszepnęło, jak nazwę wymówić* IV 209 (L brak; SWil 'czas jakiś spędzić na szeptaniu, na rozmowie cichej do уха'; SW 'powiedzieć szepem'; SJPD daw. 'szepem coś komuś powiedzieć'); **roskrzekać się**: *Żabka* [Tadeusz Żabicki – V.J.], *jak się rozskrzeka, skrzekać będzie* II 24 (L, SWil, SW i SJPD brak poświadczenia); **skamleć**: *Wynieść się nam wszystkim za kraj świata, na wyspę Jersey, czy do pustyń arabskich i tam skamleć* II 350; **skamlać**: *a oni ni z tego ni z owego skamlać, ujadać* V 155 (L brak; SWil 'jęczeć, stękać'; SW 'prosić, żebrać o co'; SJPD pot. 'prosić, błagać o co żałośnie, natrętnie'); **skrzekać**: *Żabka* [Tadeusz Żabicki – V.J.], *jak się rozskrzeka, skrzekać będzie* II 24 (L i SWil *skrzeczec, skrzekotać* '1. skrzek wydawać; 2. krzyczeć'; SW *skrzekać* 'trzeszczeć'; SJPD *skrzeknąć* rzad. 'odezwać się skrzekliwym głosem'); **stękać**: *Zaleski* [Konstanty] *stęka na swoją goutte volante, łóżka i kominka pilnuje* II 95 (L 'stęki i jęki wydawać'; SWil '1. jęczeć, stęki i jęki wydawać; 2. narzekać na co, na ból czego'; SW '1. westchnąć boleśnie; 2. żalić się, narzekać'; SJPD 'uskarżać się na co'); **szczebiotać**: *Teraz szczebiocę po trochu towarzyszom demokratom* V 143 (L 'świegotać'; SWil '1. (o dzieciach, młodych osobach) mówić mile, pieszczołliwie; 2. paplać, pleść, gadać'; SW '1. mówić pieszczołliwie jak dziecko; 2. paplać, pleść'; SJPD 'o dzieciach, młodych kobietach: mówić pieszczołliwie; paplać'); **szczeknąć**: *w izbie Peel warknął i szczeknął, za co nielitościwie*

12 Według J. Reszki (*Predykaty mówienia implikujące pojęcie zła w języku polskim*, Kraków 2001, s. 26-27), zdania o strukturze 'wrzeszczy/krzyczy na y-a, że/żeby p' często przekazują informację nie tylko o cechach fonicznych wypowiedzenia X-a, ale także o jego stanie emocjonalnym: „nasza wiedza o świecie oraz o użyciu wyrażen pozwala nam sądzić, że ktoś, kto krzyczy (wrzeszczy) na kogoś, zwykle wyraża dezaprobatę postępowania adresata i ujawnia swoje uczucia”.

w *dzienniku schwostany* IV 232 (L '1. o głosie, którym się zwyczajnie pies odzywa; 2. kłamliwie obgadawać'; SW '1. wydawać głos właściwy psu; 2. łąć, kłamać'; SJPD *szczeakać* posp. 'obmawiać, oczerniać kogo, szkalować; łąć, kłamać, zmyślać'); **szemrać**: *szemrzą tuteczni* III 165 (L i SWil 'mamrzyć, mamrać, marmotać, mruzczyć'; SW 'mruzczyć, mamrotać, szeptać'; SJPD '1. mówić cicho i niewyraźnie; 2. wyrażać nieśmiało swoje niezadowolenie; 3. sugerować, podpowiadać'); **ujadać**: *Rozpasane są ich złości i namiętności, skamlają, ujadają* III 379 (L 'przycinać komu'; SWil fig. 'szkalować, czernić, obmawiać'; SW pog. 'dogadywać, pyskować'; SJPD pot. 'kłócić się, wymyślać; złośliwie, napastliwie krytykować'); **warczyć**: *Tomkiewicz wścieka się na mię, warczy i ujada* II 144; **warknąć**: *w izbie Peel warknął i szczeknął, za co nielitościwie w dzienniku schwostany* IV 232, (L; SWil fig. 'mruzczyć ze złości, szemrzeć z zapalczywością'; SW '1. (o zwierzęciu): wydawać głos zbliżony do dźwięków wrz, burknąć; jęrzyć, burzyć; 2. (o człowieku): fuknąć, szemrać, powstawać'; SJPD 'o zwierzęciu: wydawać głos zbliżony do dźwięków wrz'); **wołać**: *Dziś wołałem, jak na puszczy i wołam jeszcze* I 243 (L 'głos mocny wydawać'; SWil 'głos mocny w jakim celu wydawać dla wyrażenia swej myśli, radości, bólesci, pociechy'; SW '1. wydawać głos mocny dla wyrażenia myśli; 2. przyzywać, wzywać'; SJPD '1. krzyczeć, 2. domagać się, żądać; 3. przywoływać'); **wyhukać**: *Biegnę zatem upomnieć się, wyhukać* III 4 (L 'hukiem wystraszać'; SWil 'hukiem wystraszać, wypędzać'; SW 'wyfukać, wykrzyczeć'; SJPD *huczeć*); **wykrzyknąć**: *wykrzyknąć: wiwat!* II 34 (L 'krzyk z siebie wydać'; SWil '1. krzykliwym głosem wydawać wyrazy'; SW 'ydać krzyk'; SJPD '1. wydawać okrzyk, 2. krzyczeć, śpiewać z zapalem'); **wyszeptać**: *tylkoż tego do nich nie pisz i nie rozmazuj, bo tego, co mi to wyszeptał, zburują i zaprą* I 352 (L 'szeptem wydać'; SWil 'szeptaniem wyrażać, szepcąc opowiadać, wygadawać'; SW 'wyrazić szeptem'; SJPD 'wypowiedzieć co szeptem'); **wyszeptać się**: *bo się w niniejszym ze wszystkiego wyszepcę* II 209 (L 'naszeptawszy się przestać'; SWil 'naszeptać się, wygadać się szepcąc do sytu'; SW '1. szeptem wyrazić się; 2. naszeptać się do woli'; SJPD brak); **zbasować**: *Choć Napier naprze, choć Omerbasza zbasuje, dla nas nic z tego* IV 197 (L *zbasować* 'basem wylajać'; SWil 'basem wylajać, wybesztać'; SW rzad. 'ts.'; SJPD *basować* 'wtórować, akompaniować' przen. 'przytakiwać, schlebiać');

b) nomina actionis

eksklamacja: *na nowym zbliżającym się obchodzie 29 nie ponawiaj podobnych eksklamacji* III 61 (L *eksklamacja* 'wykrzyk'; SWil 'wykrzyk, wykrzyknienie'; SW i SJPD rzad. książ. 'okrzyk, wykrzykownik'); **gęganie**: *gęganie flamandzkiej też mowie nie odpowiada* V 213 (L i SWil 'mówienie przez nos'; SW '1. odezwać się przez nos; 2. pleść głupstwa'; SJPD *gęgać* 'mówić przez nos, bełkotać; gadać bezmyślnie'); **krzyk**: *Jego opinia i krzyk mieszkańców mogą być przewodnikiem* I 67 (L 'krzyczenie'; SWil 'głos donośny, wrzask'; SW '1. krzyczenie, wrzask, hałas; 2. protest krzykliwy, oburzenie'; SJPD 'bardzo donośne mówienie'), **okrzyk**: *Król jeździł wszędzie, witany okrzykami* I 38 (L 'wrzask dla uczynienia przestachu'; SWil 'wołanie, wrzask'; SW 'zgodne krzyknięcie wielu osób rozlegające się dokoła'; SJPD 'głośne zawołanie, krzyknięcie'); **pokrzyk**: *wątpię, abym kiedy współniczył ich pokrzykom* II 350 (L i SWil 'pokrzykanie, krzyk powtórzony'; SW 'pokrzykiwanie'; SJPD 'okrzyk, zawołanie; krzyk, pokrzykiwanie'); **szemranie**: *Już jest szemranie, że panowie hrabiowie [...] chcą hołotę do pracy napędzać* I 254 (L *szemranina* 'szemranie, markotanie'; SWil 'wydawanie szmeru, mruczenie, marmotanie'; SW 'czynność cz. szemrać'; SJPD 'forma rzeczow. czas. szemrać'); **wykrzyk**: *były to wykrzyki żaloso-radosne* IV 318 (L 'wykrzyknienie'; SWil 'wykrzyknienie, wyraz lub kilka wyrazów z krzykiem'; SW 'okrzyk; to, co wykrzykniono'; SJPD wych. z uż. 'głośne zawołanie, krzyknięcie');

c) nomen agentis

wrzaskinier: *tak się teraz zjawia wiele wrzaskinierów* I 112 (L brak, wrzaskać; SWil wrzaskać, wrzeszczeć 'bardzo głośno krzyżeć, wrzask wydawać, odzywać się nader natężonym, rażącym uszy głosem'; SW brak; SJPD brak);

d) nomen attributivum

krzykała: *Chciano wyforować i krzykał doktor Brayer* III 427 (L 'krzykliwy człowiek'; SWil posp. 'ustawicznie krzyżący, wrzaskun'; SW; SJPD 'człowiek krzykliwy').

3. Leksyka oznaczająca tworzenie wypowiedzi nacechowanych emocjonalnie lub aksjologicznie

a) verba dicendi

admirować: *Nie widziałem przejeżdżającego kolegi Jełowickiego, ale broszurę jego o powstaniu admiruję, uzłocić ją, dać każdemu do czytania jak ewangelię* I 358 (L 'zdumiewać'; SWil 'podziwiać, uwielbiać, zdumiewać się nad czym'; SW 'podziwiać, wielbić; zachwycać się'; SJPD przestarz. 'podziwiać, uwielbiać'); **burować:** *Leonard Chodźko buruje mnie* II 41 (L brak; SWil bura; SW rzad. 'burczeć, łajac, fukać'; SJPD daw. 'dawać komu burę, łajac kogo' cyt. Lelewel i Kraszewski); **chwalić:** *chwałę tu widok zamków nowogrodzkich* I 376 (L 'zalety czyje uznawać'; SWil 'zalety czyje uznawać, przymioty czyje zalecać'; SW 'wielbić, uwielbiać, czcić'; SJPD 'mówić o kimś lub o czymś z uznaniem, aprobatą'); **domówić:** *Ja Wolfrunowi ogon domówiłem* I 198 (L; SWil 'docinać komu mową'; SW 'przymówić, dociąć'; SJPD 'powiedzieć coś złośliwego; dogadać, przy mówić'); **drwić:** *dworując z dyplomacji drwiłem z jej sposobów jakby w obronie* IV 417 (L; SWil 'kpić, żartować, szydzić z kogo'; SW i SJPD 'żartować, wyśmiewać'); **dyfamować:** *Jakiś Borzewski przybyły z lasów gorzej wyrabia, dyffamuje Józefa [Zaliwskiego]* I 181 (L i SWil brak; SW 'przezywać, wymyślać, lżyć'; SJPD przestarz. 'zniesławiać, oskarżać'); **egzagerować:** *opowiadał [Szwajcar – V.I.] pochwały i uwielbienia szpitalu brukselskiego, z którego był wyszedł, a którego urządzenie trocha znowu może eksagerował* II 247 (L i SWil brak; SW egzagerować '1. przesadzać; 2. zmyślać, mówić nieprawdę' w zn. 2. prow.; SJPD egzagerować przestarz. 'przesadzać' cyt. m.in. Mickiewicz i Staszic); **gromić:** *Matki łaję synów, synowie gromią i burczą rodziców, ojciec potakuje obu stronom* I 174 (L 'fukać'; SWil 'ostro upominać, fukać'; SW 'ts'; SJPD 'ostro upominać; strofować, karcić'); **insultować:** *Sądziłem, że mię wzięli między siebie w obroty, aby mię insultować* I 186 (L i SWil brak; SW rzad. 'znieważać, bezcześcić'; SJPD daw. 'obrzucać obelgami'); **konsolować:** *nie ma Brodzińskiego, co mię dawniej konsolował* II 126 (L i SWil konsolacja 'pociecha'; SW rzad. i SJPD daw. 'pocieszać' cyt. Lelewel); **lamentować:** *na duszy lamentujemy* IV 339 (L 'narzekać'; SWil 'zalić się, narzekać'; SW 'ts'; SJPD 'głośno wyrzekać, skarżyć się na co'); **łajać:** *Matka łaje synów* I 174 (L 'strofować'; SWil 'ostro strofować, fukać, lżyć'; SW 'ostro strofować, burczeć, krzyżeć'; SJPD '1. ostro strofować; 2. narzekać na co, przeklinać; 3. ganić, wyzywać jeden drugiego' w zn. 2. daw.); **nałgać:** *on przejeżdżając nałgał, a ona awantur i swarów nabroiła* II 184 (L 'wiele pokłamać'; SWil 'łgarstw wiele prawić'; SW 'wiele łgarstw nagadać, nakłamać'; SJPD 'łgać' 'mówić nieprawdę; kłamać'); **narzekać:** *kiedy się nie darzy, to jeden na drugiego się żali, narzeka, uskarża* I 331 (L 'lamentować'; SWil 'biedować, użalać się, skarżyć się; obwinać kogo, złorzeczyć komu'; SW 'ts'; SJPD 'mówić często z niezadowolaniem o czymś dla siebie niepomyślnym; narzekać'); **obelżyć:** *niektórzy delegowani rad [...] pozwolili sobie [...] znieważać i obelżyć tak Ogół paryski jak Komitet* I 95 (L i SWil 'znieważać, pogardzić, lżyć'; SW stp. 'znieważać, obrazić'; SJPD daw. 'wyrządzić obelgę; zelżyć, znieważać, obrazić'); **ofuknąć:** *Ofuknąłem z oburzeniem* III 248 (L 'połajac'; SWil 'z gniewem odpowiedzieć, połajac'; SW 'krzyknąć, za-

wołać z gniewem; SJPD 'odezwać się do kogo, krzyknąć na kogo ostro, strofując'); **ofuknąć się**: *Ależ gdzież się ofuknąć* III 420 (L 'oburzać się; SWil 'rozgniewać się, oburzyć się; SW 'odpowiedzieć z gniewem, oburzyć się; SJPD przestarz. 'ts. co ofuknąć'); **paplać**: *aby młodzież po polsku paplała* IV 177 (L 'gadać bez sensu'; SWil 'gadać jak małe dziecko, świergotać bez sensu, bez celu, niezrozumiale'; SW 'ts'; SJPD lekcew. 'mówić dużo i beztreściwie; pleść'); **perorować**: *Perorował on na naszym szumnym obchodzie* III 93 (L i SWil 'mowę do kogo mieć; szczególnie zaś gadać do kogo rozwlekłe, nudno; SW 'ts'; SJPD 'wygłaszać perorę, rozwodzić się nad czym, przemawiać'); **pierdolić**: *Ten komitet, jaki siądzie z Dwernickim, niech sobie pierdoli* I 298 (L 'pierdoły prawić, bzdurzyć'; SWil posp. gm. 'nic do rzeczy prawić, bzdurzyć'; SW 'bzdurzyć, pleść, bredzić, zmyślać; SJPD wulg. 'gadać, pleść od rzeczy'); **piorunować**: *piorunują na nas* I 238 (L 'piorunami ciskać'; SWil 'groźnie i wymownie powstawać przeciw komu, v. czemu, na kogo, v. na co'; SW '1. gromić; 2. przeklinać, pomstować; SJPD '1. gwałtownie występować przeciw komu lub czemu; gromić; 2. kłąć, przeklinać'); **podrwiwać**: *rozmawialiśmy i podrwiali jak zwykle* III 13 (L; SWil *podrwić* posp. 'nieco pożartować, podrwinkować, pośmiać się z kogo v. z czego; SW i SJPD 'stroić żarty z kogo'); **pomówić**: *Młodeckiego o opaźnianie druku obchodu niesłusznie pomawiano* I 98 (L 'posądzić'; SWil 'obwiniać, posądzać'; SW 'posądzić, oskarżyć'; SJPD 'niesłusznie przypisywać co komu, zarzucać co, posądzać, oskarżać o co'); **poszczuć**: *Doktrynery francuskie poszczuwają nas, aby w ich fałszywe stanowisko usidlić* I 366 (L i SWil 'pobudzać psy głosem; aby się pognały za kim i napadły go'; SW 'psy: pobudzić, aby się rzuciły na kogo'; SJPD 'podjudzić (psa), żeby się rzucił na kogo, aby pogonił kogo; szczując postraszyć'); **pokpiwać**: *Wincenty nam chory [...], a gdy się o me pisanie upomina, to robi to, jak zwykle, figlarnie i pokpiwa sobie* II 16 (L brak; SWil posp. 'pożartować'; SW 'kpić wciąż, podrwiwać'; SJPD 'kpić z lekka, żartować'); **przymawiać**: *Przymawiałem mu dość i dziś pisząc jeszcze mu dotknę, ale nie chcę mu o kosyniarstwie jak łopatą wywalić* I 341 (L 'przyganiać'; SWil 'robić przymówki, napomykać o czym złym postępku dla uprzykrzenia się; SW '1. przyciągnąć kogo na swoją stronę; 2. wtrącić się do rozmowy; 3. przyganić, dociąć'; SJPD '1. mówić złośliwości pod czym adresem; 2. dopowiadać co dodatkowo w zn. 2. daw. dziś gw, cyt. m.in. Leleweł); **sarknąć**: *wreszcie ktoś z boku sarknie i krzyk wywoła* III 139 (L 'uskarżać się, narzekać'; SWil 'narzekać, szemrzeć, skarżyć się'; SW '1. wciągać nosem śluz; 2. narzekać, wyrzekać'; SJPD '1. wyrażać niezadowolenie z czego; 2. odzywać się nieuprzejmie'); **skarżyć się**: *Krępowiecki nie przestaje się na mnie skarżyć, gniewać!* I 30 (L 'uskarżać się na kogo'; SWil 'użalać się; SJPD 'wypowiadać skargi; uskarżać się'); **skwierczeć**: *Zaleski skwierczy* II 97 (L i SWil 'uskarżać się płacźliwie'; SW 'utyskiwać, żalić się; SJPD przestarz. 'utyskiwać, żalić się'); **uskarżać się**: *kiedy się nie darzy, to jeden na drugiego się żali, narzeka, uskarża* I 331 (L; SWil 'skargę zanościć, skargi wywierać, użalać się; SW 'ts'; SJPD 'narzekać na co; skarżyć się, żalić się'); **utyskiwać**: *Jak gdzieś Mazzini, tak tu Hody utyskuje, że mego imienia tłumnej demokracji nie odmawiam* III 429 (L i SWil 'uskarżać się, narzekać'; SW 'narzekać, ubolewać'; SJPD 'uskarżać się, użalać się na co'); **wygadywać**: *A wygadywał [W. Pietkiewicz – V.J.] na mnie, gdyby się nie zetknął* I 244 (L i SWil '1. gadaniem wyjawiać; 2. na kogo: wymyślać'; SW 'wymyślać, psy na kim wieszać'; SJPD '1. mówić bez sensu, nie zastanawiając się; bając, bzdurzyć; 2. mówić źle o kim, o czym; narzekać, wymyślać na kogo'); **wyklinać**: *Po cóż my tam pójdziemy? wyklinać Krępowieckiego [...], toż to nasze dzieło?* I 360 (L 'z kłnięciem się odzywać, przekłętwa wymówić'; SWil 'z przekłętwaami się odzywać, miotać przekłętwa, kłąć'; SW 'wybuchnąć kłatwą; odezwać się z przekleństwem'; SJPD 'używać słów obelżywych w stosunku do kogo'); **wymawiać**: *Wymawiał Darowski Młodeckiemu, że Orzeł Biały palcem wytyka* III 379 (L i SWil 'czynić wyrzuty'; SW i SJPD 'robić wymówki'); **zburować**: *tylkoż tego do nich nie pisz i nie rozmazuj, bo tego, co mi to wyszeptał, zburują i zaprą* I 352 (L zburzyć; SWil brak; SW brak; SJPD zburzyć pot. 'zrzędcząc zgromić, złać, zbesztać'); **zgromić**: *Źle zrobił Morawski, że się ze mną nie widział, zgrom go za to* I 86

(L 'gromiąc zabić'; SWil 'sfukać, złajać, nader surowie upomnieć'; SW 'upomnieć surowo'; SJPD 'ostro upomnieć'); **złorzeczyć**: *Za Legimite ma wnet coś drugiego i trzeciego pójść, za co może więcej autorowi złorzeczyć będą* II 122 (L i SWil 'złego komu życzyć'; SW i SJPD 'zyczyć złego, kłać, przeklinać kogo'); **znieważać**: *niektórzy delegowani rad [...] pozwolili sobie [...] znieważać i obelżyć tak Ogół paryski jak Komitet* I 95 (L 'obelżyć'; SWil 'pogardzać, lżyć'; SW 'zeliżyć'; SJPD książ. 'być sprawcą zniewagi; lżyć'); **zrzędzić**: *Ja zrzędzę I 73; ale łajmy, zrzędzmy, a prawdę starym zrzędzić i łajać przyzwoita* III 180 (L 'drobiazgi wytykać'; SWil 'dziwacznie gderać, ganić'; SW 'dziwaczyć, gderać, marudzić'; SJPD 'strofować kogo w sposób dokuczliwy'); **zżymać się**: *Moi zżymali się na to* IV 417 (L i SWil 'z niechęci obruszać się'; SW 'zakiepieć od gniewu; obruszyć się'; SJPD 'wzdrygać się; okazywać niechęć, gniew'); **żalić się**: *kiedy się nie darzy, to jeden na drugiego się żali, narzeka, uskarża* I 331 (L 'stękać, narzekać'; SWil 'skarżyć się, zanosić skargę'; SW 'uskarżać się, narzekać'; SJPD 'skarżyć się, narzekać');

b) nomina actionis

awantura: *on przejeżdżając nałgał, a ona awantur i swarów nabroiła* II 184 (L 'zdarzenie, przygoda'; SWil 'zajście, kłótnia'; SW 'kłótnia, burda'; SJPD 'kłótnia, zajście, burda'); **burza**: *mam burę dostać* I 145 (L 'zburzenie, wyłajanie'; SWil 'zburzenie, wyłajanie, wyrzut, zbuzowanie'; SW 'ts.'; SJPD pot. 'ostre napomnienie'); **burda**: *Wszakże burda jaka może i będzie* III 429 (L 'kłótnia, zwada'; SWil 'rozterk, kłótnia, zwada, gomon, zamieszanie, rozruch'; SW 'zwada, kłótnia, awantura'; SJPD 'kłótnia, awantura'); **burowanie**: *Rogiński Ferd[ynand] twierdzi, że burowaniem nie należy odrażać* III 180 (L *bura, burczyć*; SWil *bura* 'wyłajanie'; SW rzad. 'czynność cz. burować'; SJPD brak); **docinek**: *Co takie pojedyncze docinki?* I 115 (L *docinek* 'przymówka'; SWil *docinek* fig. 'przycinek, przymówka, przekąs'; SW 'przycinek, przygryzek'; SJPD 'złośliwa przymówka'); **dopytki**: *Miałem zaś rację nawet z gniewem ich dopytki odpierać* II 233 (L *dopytać*; SWil brak; SW *dopytki* rzad. 'badanie, indagacja, śledztwo, dopyt 'dopytanie'; SJPD rzad. 'dopytywanie się, badanie, śledztwo' cyt. Lelewel); **gadanina**: *Prosiłem, aby się komisja nie kwapiła i żeby wziętą decyzję przed gadaniną karczemną belgicką taić* II 233 (L 'świegotanie, próżne słowa'; SWil '1. świegotanie, próżne słowa; 2. wieść niepewna, plotka'; SW '1. próżne, niedorzeczne gadanie, paplanina; 2. wieści, plotka'; SJPD lekcew. 'mówienie, zwłaszcza o czymś błahym, nudnym; plotkowanie' cyt. m.in. Lelewel); **gadaninka**: *złapał mnie jakiś dykjonarz francuski. Co to za gadaninka* IV 363 (L brak; SWil brak; SW rzad. 'marna gadanina'; SJPD rzad. zdr. od *gadanina*); **indagacja**: *O mylnie depozycje nieznanego świadka miała być indagacja ponowiona* III 429 (L; SWil praw. 'inkwizycja, egzaminowanie oskarżonego'; SW; SJPD '1. wypytywanie się; 2. badanie, śledztwo' w zn. 2. przestarz.); **inwektywa**: *I ten pan [...] w inwektywy, kłamstwa, potwarze* III 188 (L i SWil brak; SW i SJPD 'zarzut obrażający, zniewaga słowna; obelga'); **klątwa**: *dziś notując coś historycznego zapisałem klątwę jego ojca, Tomasza, na tego, co by pierwszy konstytucję 1815 zgwałcił* I 367; *widać, żem pod klątwą u Towiańskiego* III 54 (L i SWil '1. przeklinanie, przekleństwo; 2. przysięga'; SW 'ts.'; SJPD przestarz. 1. 'przekleństwo, złorzeczenie, przeklinanie'; 2. daw. 'zakłęcie'); **komeraż**: *Nie wiem, jak to może kwadrować z komitetami i komerażami emigracyjnymi* II 183 (L brak; SWil 'intryga, plotka; lekkie zwaśnienie, nieporozumienie'; SW 'ts.' cyt. Krasiński; SJPD 'złośliwie plotki, obgadywanie' cyt. m.in. Lelewel); **lament**: *Oskoczyły go [E. Januszkiewicz – V.] córki ranę obmywać, sługus zaś w nieutulony płacz i lament* IV 185 (L 'narzekanie'; SWil 'żał, narzekanie'; SW 'narzekanie płaczliwe'; SJPD daw. 'głośny płacz, zwykle połączony ze słowami wyrażającymi skargę, żal, cierpienie'); **narzekanie**: *miałbym więcej nań do narzekania jemu z czasów warszawskich, aniżeli Bem* I 31 (L 'lamentowanie'; SWil 'skarga, bledowanie, uzalenie się, uskarżanie się, obwinianie kogo'; SW 'żale, skarga, lament'; SJPD 'forma rzeczow. czas. narzekać'); **niesnaska**: *rozerwanie Puy niesnaski objawiło* I 149 (L 'rozróżnienie,

nienawiść; SWil 'nieporozumienie, kłótnia'; SW 'ts.'; SJPD 'waśń, zatarg, kłótnia'); **odgróзка**: *nie zmienię się ni zmiękczę przed odgrózkami* II 269 (L i SWil brak; SW 'odgrażanie; pogróзка'; SJPD daw. 'odgrażanie się; pogróзка'); **paplanina**: *Lubliner gorzej pomrukuje, że gdyby się paplanina rozmazała, mogłaby zająć kwestia o bigamię* IV 109 (L *paplać*; SWil *paplać* 'gadać jak małe dziecko'; SW 'mowa paplącego ciągle, gadanina'; SJPD lekcew. 'beztreściwe mówienie; plotki'); **perora**: *powiedz Lafayette'owi, że to owoc perory długiej G. Pagesa* I 140 (L 'przemowa, mowa do kogo'; SWil 'przemowa; szczególnie zaś gadanina rozwlekła, nudna'; SW 'długa i uroczysta przemowa'; SJPD 'uroczysta przemowa; nudne upominanie' cyt. Lelewel); **perorowanie**: *Co do obchodu, robimy zwykle w gronie własnym preparata, ale tylko na perorowanie* (SWil 'rozprawiania, upominanie kogo, długie gadanie', SW i SJPD 'forma rzeczownikowa czas. perorować'); **podszep**: *Zatknijmy na jej podszepty uszy* I 368 (L 'poszeptanie, cicho do ucha gadanie; poduszczanie tajemne'; SWil 'podszeptanie; skryta rada, namowa tajemna'; SW 'podszeptanie, skryta rada, insynuacja'; SJPD 'ciche, ukradkowe powiedzenie; podszeptanie; rada, namowa (zwykle do czegoś złego)'); **poğłoska**: *Rozchodzi się u nas poğłoska* III 18 (L 'wieść'; SWil 'ts.'; SW 'wieść, plotka', SJPD 'ts.');

poswarek: *z naszymi miał* [Lubliner – V.J.] *wiele braterskich poswareków* IV 451 (L 'sprzeczką'; SWil 'namiętny spór, sprzeczką, kłótnia'; SW *poswarek, poswarka* 'sprzeczką'; SJPD *poswarek, poswarka* przestarz. 'sprzeczką, kłótnia'); **przechwałka**: *Tamto za przechwałkę poczytywałem* II 24 (L 'pogróзка'; SWil 'przegrażanie się, pogróзка; czcza pogróзка; zapowiedzenie prywatnej wojny, zemsty'; SW 'pogróзка, odgrażanie się'; SJPD '1. przechwalanie się; 2. obraza słowna; pogróзка' w zn. 2. daw.); **przekąs**: *Wynikło to z przekąsów, przycinków* II 50 (L 'przegryzka'; SWil 'szyderstwo, drwina, przegryzka, przymówka z daleka'; SW 'ts.'; SJPD daw. 'ts.');

przycinek: *Wynikło to z przekąsów, przycinków* II 50 (L 'dotkliwe słowo'; SWil 'przymówka, uszczypliwe, dotkliwe słowo'; SW 'docinek, przytyk'; SJPD 'złośliwa przymówka; przytyk, docinek'); **przygryzek**: *będziecie mnie obarczać pytaniami i przygryzkami* III 187 (L brak; SWil 'słowo, wyrażenie uszczypliwe, przycinek'; SW *przygryzek, przygryzka* 'przycinek, przymówka'; SJPD przestarz. 'złośliwa przymówka; przytyk');

przymówienie się: *za żywym przymówieniem się Godebskiego okazało się, żeśmy już swe pojęcia w odezwach objawili* II 201 (L '1. przydać swoje uwagi, przyłożyć ustnie; 2. nawiasem się dopominać'; SWil 'przydawać swoje uwagi krótko o jakiej sprawie'; SW 'czynność cz. przymówić'; SJPD 'forma rzeczow. czas. przymawiać');

przypałka: *przy wesolej z nim* [Pogodina – V.J.] *rozmówce czy przepalce* IV 312 (L i SWil brak; SW *przepalić* stp. 'napiętnować'; SJPD brak); **rozpytka**: *O potomstwo linii Stefana trudniejsze są rozpytki* IV 377 (L i SWil brak; SW *rozpytać się* 'wypytać się'; SJPD *brać na rozpyt* daw. 'poddać kogo badaniu stosując tortury; brać na męki');

scysja: *O scysji w Londynie musicie wiedzieć* I 292 (L brak; SWil 'różność w zdaniach, w myślach; niezgodność'; SW 'niezgoda, spór'; SJPD 'starcie, konflikt, spór, zatarg');

swar: *Poruszę błoto swarów* I 189 (L 'kłótnia'; SWil 'spór, zwada, sprzeczką, kłótnia'; SW 'spór, zwada, kłótnia'; SJPD '1. kłótnia, zatarg, spór; 2. hałas, wrzawa, tumult' w zn. 2. daw.); **wygawor**: *W dni kilka wołał Chazal Kordaszewskiego i dał mu wygawor, że należał do Towarzystwa Internacjonalnego* III 429 (L, SWil, SW i SJPD brak poświadczenia); **wygróзка**: *Korzysta z pory jegomość, a co pociesznych miotań się, wygrózek było* III 390 (L *wygrażać* 'groźbą wystraszyć'; SWil 'przez groźbę co od kogo otrzymać'; SW 'ts.'; SJPD 'straszyć kogo pogrózkami');

wymówka: *Maurycy Mochnacki za brata był z wymówkami u Kniaziewiczza* I 70 (L '1. usprawiedliwienie; 2. wymawianie się z czego'; SW '1. usprawiedliwienie; 2. wymawianie się, wybieg słowny'; SJPD 'wypowiadany żal, pretensja do kogo o co; wyrzut, zarzut');

wymyślanie: *wymyślania, złorzeczenia* III 383 (L *wymyślać* 'szkalować, powtarzać'; SWil 'fajanie, zrządzenie'; SW 'złorzeczenie, połajanka'; SJPD 'wymysły, obelgi, obelżywe słowa');

złorzeczenie: *Kazimirski mi pisze o wrzaskach i złorzeczeniach* I 121 (L 'przeklinanie'; SWil 'źle na kogo mówienie'; SW '1. czynność cz. złorzeczyć; 2. przekleństwo, wymyślanie'; SJPD 'forma rzeczow. czas. złorzeczyć');

c) nomina attributiva

czerniciel: *Nie wiem, na kogo więcej narzekać, czy na czernicieli, czy na tych, co wiarę dają* I 345 (L *czernić* ‘hańbić, osławiać’; SWil ‘potwarzający drugich, osławiający’; SW rzad. ‘ten, co czerni, potwarca’; SJPD *czernić* przestarz. ‘wzajemnie się obmawiać’); **delator:** *Z tym wszystkich Lublinerów omówcą, delatorem nie Kordaszewski, ale był inny jakiś ziomek* III 433 (L; SWil, SW i SJPD daw. ‘donosiciel, oskarżyciel’); **gadeusz:** *Odprowadziłem do domu Godebskiego gadeusza* II 241 (L i SWil brak; SW *gadateusz*; SJPD brak); **gawęda:** *wolę otwartych gawędów* I 349 (L ‘który gawędzi’; SWil ‘ten lub ta, co lubi gawędzić, paplać; gaduła’; SW ‘ts.’; SJPD daw. ‘gawędziarz, gaduła’); **omówca:** *Z tym wszystkich Lublinerów omówcą, delatorem nie Kordaszewski, ale był inny jakiś ziomek* III 433 (L *omowca* ‘oszczerca’; SWil *obmówca, omówca* prze. nieuż. ‘oszczerca; a) ten co usprawiedliwia siebie lub drugich; b) który roztrząsa; c) ten, który omawia’; SW ‘oszczerca’; SJPD *obmówca* przestarz. ‘człowiek źle mówiący o innych’); **stękać:** *znanego Ci stękałę Konst. Zaleskiego etc. etc.* II 252 (L brak; SWil *stękać* ‘narzekać na co, na ból czego’; SW ‘ten, co stęka’; SJPD *stękać* ‘uskarżać się na coś’).

4. Leksyka dyskursywna¹³ (jednostki leksykalne oznaczają działania zbiorowe, w których uczestniczy kilku mówiących)

a) verba dicendi

gadać się: *Wieleż się z innymi gadało* I 129 (L ‘rozmawiać się z kim; dysputować się’; SWil przestarz. ‘rozmawiać z kim, dysputować’; SW stp. ‘rozprawiać, spierać się, sprzeczać się’; SJPD brak); **gawędzić:** *Oh! byłoby o czym gawędzić* IV 364 (L ‘paplać’; SWil ‘mówić o rozmaitych rzeczach, paplać; gadać ni w pięć, ni w dziewięć’; SW ‘rozmawiać dla przepędzenia czasu, gwarzyć’; SJPD ‘1. rozmawiać swobodnie; gwarzyć; 2. opowiadać, prawić, pleść w zn. 2. przestarz.); **klócić się:** *wolę, że o mnie tak gada jak Kropka, aniżeli żeby się ze mną miał tak klócić, jak ze Zwierzyńskim [Zwierkowskim]* I 349 (L i SWil ‘wadzić się, swarzyć się’; SW ‘ts.’; SJPD ‘toczyć spór; spierać się’); **kontrariować:** *Widziałem się tu i poznałem z Guinardem śliczny człowiek, nie umieliśmy sobie kontrariować* I 351 (L, SWil, SW i SJPD brak poświadczania); **pokłócić się:** *Cezary z Władysławem pokłócili się* I 131 (L ‘poswarzyć się’; SWil ‘poważnić się z kimś’; SW ‘ts.’; SJPD brak); **popstrykać się:** *Szkoda, żeś go do Józ. [Zaliwskiego] adresował, od razu się popstrykali* I 106 (L i SWil brak; SW ‘pokłócić się, poswarzyć się’; SJPD przestarz. ‘poróżnić się, pogniewać’ cyt. Leleweł); **radzić:** *Radzili nad tym zdarzeniem demokraci o południu i uradzili do obrad nie mieszać się* I 85 (L ‘radą zalecać’; SWil ‘spólnie o czym radę składać’; SW ‘1. obradować, naradzać się; 2. udzielać komu rad’; SJPD ‘wspólnie omawiać, rozważać jakąś sprawę’); **rozmawiać:** *rozmawialiśmy i podrwinali jak zwykle* III 13 (L ‘rozprawiać’; SWil, SW i SJPD ‘prowadzić rozmowę’); **rozmówić się:** *Teraz chyba za Rzeczypospolitej klującej się jak kogut wysiedzi, to się rozmówimy* I 129 (L ‘rozmówić się z kim o czym’; SWil ‘1. rozumieć, co kto mówi i dać rozumieć; 2. pomówić (w interesie jakim), porozumieć się’; SW ‘prowadzić rozmowę, gawędzić’; SJPD ‘1. porozumieć się z kim za pomocą słów; 2. omówić z kim jaką sprawę; 3. rozprawić się z kim’); **targować się:** *Tu nie Joachima rzecz, ale Józefa Straszewicza i z nim targować się powinieneś* II 1 (L i SWil ‘1. kupując naznaczać cenę’; SW ‘traktować o kupno czego w najdogodniejszych dla siebie warunkach’; SJPD ‘1. zawierać transakcje handlowe; 2. układać się o kupno czego na najdogodniejszych dla siebie warunkach’ w zn. 2. wych. z uż.); **układać:** *układali, aby mię do czwartku zatrzymać* I 192 (L ‘zgodzić, ugo-

13 Jak zauważa H. Sędziak: „Oznaczają równorzędne relacje osobowe między uczestnikami procesu mówienia. Uczestnicy dialogu czy polilogu pełnią podwójną rolę: nadawców i odbiorców wypowiedzi” (H. Sędziak, *op. cit.*, s. 129). Termin „czasowniki dyskursywne” wprowadziła E. Kozarzewska (*op. cit.*, s. 152-178).

dzić; 2. ułożyć się; SWil 'umawiać się; SW 'uprojektować, uknuć; SJPD 'planować, projektować; uzgadniać między sobą'); **uradzić**: *Radzili nad tym zdarzeniem demokraci o południu i uradzili do obrad nie mieszać się* I 85 (L i SWil 'postanowić, uchwalić radząc'; SW '1. ts.; 2. umyślić; rozmawiać'; SJPD 'radząc, postanowić co'); **zmówić się**: *Stary Hube na ciebie i na mnie zagniewany [...], utrzymując, że my się zmówili* I 84 (L 'spiknąć się; SWil 'umówić się; SW 'porozumieć się, sprzymierzyć'; SJPD '1. umówić się, porozumieć się z kim w jakiej sprawie; 2. wejść z kim w zmwę, uknuć spisek');

b) nomina actionis

debata: *Na to wszystko po niejakiach debatach wybrano głosowaniem komisję* I 87 (L i SWil brak; SW *debaty* 'obrazy, dysputy'; SJPD 'omawianie zagadnień, problemów (zwykle na zebraniu, posiedzeniu, w parlamencie); dyskusja, obradowanie'); **dyskurs**: *Dyskurs animowany o czym nie, o roli, o fortunie Lafayetta, o wolności i niewoli* I 171 (L i SWil 'rozmowa'; SW 'ts.; SJPD książ. 'rozmowa, dyskusja, przemówienie'); **dyskusja**: *Po rozmówce i dyskusji ksiądz może mi dać rozgrzeszenie* IV 357 (L brak; SWil 'rozbiór, dochodzenie, roztrząsanie szczegółowe, wyjaśnienie słowne, rozprawa'; SW 'ustne roztrząsanie sprawy, wymiana wzajemna poglądów'; SJPD 'ustna lub pisemna (przeważnie publiczna) wymiana zdań'); **gadanie**: *Z tym wszystkim było z nim co do gadania* I 173 (L 'potoczne, zwyczajne mówienie, rozmowa'; SWil 'świegotanie, próżne słowa'; SW 'czynność cz. gadać'; SJPD 'forma rzeczow. czas. gadać'); **gadanka**: *pan baron Deterville w gadankę* I 169 (L brak; SWil brak; SW brak; SJPD przestarz. rzad. 'rozmowa, pogawędka' cyt. Lelewel); **gawęda**: *dużo godzin gawędą mi zajął* [Roślakowski – V.J.] II 164 (L brak tego zn.; SWil 'gadanie, rozmawianie poufne, pogadanka, pogawędka'; SW 'pogawędka, pogadanka'; SJPD 'rozmowa'); **konferencja**: *Dwie tylko były dość dorywcze konferencje: pierwsza była przystępna do następnych długich i powolnych rozhovorów* III 9 (L brak; SWil 'narada'; SW 'narada, porozumienie się wspólne w jakiej sprawie'; SJPD 'potocznie: narada, rozmowa'); **konwersacja**: *Były przy tym inne osoby i konwersacja poszła indziej* II 162 (L i SWil 'rozmowa'; SW 'ts.; SJPD 'rozmowa towarzyska, wymiana zdań'); **narada**: *Z tych narad nie ma żadnych [skutków], tylko gorycz* I 75 (L i SWil 'naradzenie się; SW 'ts.; SJPD 'radzenie nad jakimiś sprawami, naradzenie się'); **pogadanka**: *Odżałuj godzin, pogadanki i powiedz się* II 27 (L *pogadka*; SWil 'pomówienie o czym poufale, szczerze; pogawędzenie; gawęda, rozmowa poufna, lekka'; SW 'rozmowa dla zabicia czasu, pogawędka'; SJPD przestarz. 'swobodna, poufala rozmowa; pogawędka'); **obrada**: *ustawa jej w niczym nie przeszkadza do wykonania tych uroczystych obrad* III 56 (L 'obradzanie, naradzenie'; SWil 'narada, naradzenie się publiczne, roztrząsanie (jako pojęcie); debata'; SW 'obradowanie, narada'; SJPD 'zbiorowe omawianie jakichś spraw, radzenie nad czym'); **rozgadanka**: *Swaty widać uprzednimi rozgadankami myśli wasze usposobić chcieli* IV 76 (L i SWil brak; SW *rozgadka* 'rozmowa'; SJPD brak); **rozhovor**: *Dwie tylko były dość dorywcze konferencje: pierwsza była przystępna do następnych długich i powolnych rozhovorów* III 9 (L brak; SWil 'rozmowa, rozmawianie, szczeg. głośne'; SW 'huczna rozmowa, gwar, zgiełk'; SJPD brak); **rozmowa**: *Byłem u niego, rozmowa była kwaśna* I 76 (L, SWil 'mowa wzajemna, mówienie z kim, rozprawa ustna, pogadanka'; SW 'ts.; SJPD 'konwersacja, pogawędka'); **rozmówienie się**: *witając nad granicą Francji i stosownie do rozmówienia się z gen. Lafayettem zapraszałem, aby Wojewoda do Paryża pospieszył* I 42 (L *rozmówić się*; SWil '1. danie się zrozumieć i rozumienie, co kto mówi; 2. porozumienie się; SW 'czynność cz. rozmówić się; SJPD 'forma rzeczow. cz. rozmówić się'); **rozmówka**: *Zaczęła się tedy ogólniejsza i żywsza rozmówka* I 232 (L brak; SWil *rozmowa* 'mowa wzajemna, mówienie z kim, rozprawa ustna, pogadanka', *rozmówki* 'dziełko elementarne dla ułatwienia nauki obcego języka'; SW *rozmówki* 'ts.; SJPD 'pogawędka, rozmawianie');

c) nomen agentis

mówca: *gdy mowy skończono, pogniewani na mówcę i nieboszczyka, kazali go co tchu przysypać* II 216 (L; SWil brak; SW 'ten, co wypowiada mowy, orator'; SJPD daw. '1. człowiek wygłaszający mowy, 2. ten, kto w danej chwili przemawia').

5. Leksyka zawierająca informacje o wypowiedzi scharakteryzowanej gatunkowo

a) verba dicendi

deklować: *Włoch wiersze deklamował* I 198 (L 'głosem i gestami myśl silnie wyrażać'; SWil 'czytać, powtarzać z nadętością'; SW 'wypowiadać artystycznie utwór literacki'; SJPD 'recytować'); **dyktować:** *Szkoda, że nie było kogo, co by pisał, byłbym dyktował* III 11 (L; SWil 'powiadać piszącemu'; SW 'mówić komuś, co ma pisać'; SJPD 'mówić lub czytać zwracając się do kogoś, kto zapisuje'); **inwitować:** *jeden Gendebien dom swój otworzył i inwituje dotąd niezmordowanie* I 214 (L brak; SWil 'wzywać, przywoływać, zapraszać'; SW rzad. 'ts.'; SJPD przestarz. 'zapraszać, wzywać'); **kazać:** *W przeszłą niedzielę kazał* [ks. Kajsiewicz – V.J.] III 153 (L 'kazanie prawić'; SWil 'mieć kazanie, mówić publicznie'; SW 'ts.'; SJPD przestarz. 'wygłaszać, prawić kazanie'); **podziękować:** *Podziękowałem i przyrzekłem, jak to i po innych stronach, do nich się udać* I 183 (L 'wdzięczność swoją za co oświadczać'; SWil 'wyrazić uczucie wdzięczności'; SW 'złożyć dzięki'; SJPD 'wyrazić komu wdzięczność, zwykle słowem'); **prosić**¹⁴: *Prosiłem, aby mi odstąpili coś* IV 49 (L; SWil 'prośbę zaniósł, upraszać'; SW 'wyrażać prośbę, upraszać'; SJPS 'zwracać się do kogo z prośbą'); **przyrzec:** *Minister Montalivet przyrzekł ogólne w tej mierze wydać rozporządzenie* I 92 (L; SWil 'obiecować, dawać obietnicę zrobienia czego'; SW 'dać na co słowo; ślubować'; SJPD 'poręczyć słowem, że się coś uczyni'); **twierdzić:** *Idzikowski twierdził, że przeciw amnestii obchód dnia 29 listopada otwiera do oświadczenia porę* II 159 (L i SWil 'za pewne powiadać'; SW 'podawać za pewne'; SJPD 'podawać coś (w mowie lub piśmie) za rzecz pewną'); **winszować:** *Odbieram nieznośne felicytacje o stałe ulokowanie i zrobienie fortuny, tak jak niegdyś Gandawianie zjeżdżali się winszować mi* I 293 (L; SWil i SW '1. składać powinszowanie; 2. składać życzenia'; SJPD '1. składać życzenia, gratulacje; 2. życzyć czego komu' w zn. 1. wych. z uż., w zn. 2. przestarz.); **wzywać:** *O to wrzeszczę, wołam, wzywam, a wszakże nie ma* V 38 (L 'przyzwać, wołać do siebie'; SWil a) przywoływać, wołać do siebie, przyzywać, wyrażać żądanie, aby przybył kto dokąd; b) wzbudzać do czego, skłaniać, zachęcać; c) prosić czego'; SW 'zawezwać do stawienia się, zaprosić, zawołać'; SJPD '1. zawiadomić kogo, by przybył; 2. zwrócić się do kogo z apelem'); **zagabać:** *Odpowiadam Ci, że on [Ledóchowski – V.J.] już mię o to zagabał* II 46 (L 'zaczepić'; SWil 'rozpocząć z kim rozmowę'; SW '1. zaczepić; 2. zaatakować kogo; 3. zaczepić kogo słowem'; SJPD daw. 'zacząć z kim rozmowę'); **zagaić:** *wczoraj o tym obchodzie zagał ze mną Zaleski* III 418 (L 'otworzyć zacząć (sejm, mowę)'; SWil '(sąd, sejm, mowę it.d.) otwierać, zaczynać'; SW 'otworzyć, zainaugurować'; SJPD 'rozpocząć co (obradę, zebranie, posiedzenie) wygłoszeniem mowy'); **zaklinać:** *proś go, zaklinaj* I 143 (SWil 'prosić, przymuszać'; L i SW 'zobowiązać pod przekleństwem, zaprzysiąć'; SJPD 'ts. '); **zakląć się:** *Jak widzę, zakląłeś się więcej do mnie nie pisać* IV 251 (L 'zapewniać pod przysięgą'; SWil 'upewniać pod klątwą, pod przysięgą'; SW 'ts.'; SJPD 'zapewniać o czym, zaręczać przysięgą'); **zapraszać:** *witając nad granicą Francji i stosownie do*

14 Wypowiedzenie z czasownikiem modalno-kauzatywnym – w tym przypadku oznaczającym prośbę – wyraża postawę woluntalną mówiącego, który słowami „chce wywołać zmianę w zachowaniu się otoczenia”. Por. M. Marcjanik, *Czasowniki modalno-kauzatywne we współczesnej polszczyźnie. Analiza łączliwości czasowników, oznaczających rozkaz, prośbę, namowę, zakaz, pozwolenie*, Zielona Góra 1980, s. 49.

rozmówienia się z gen. Lafayetteem zapraszałem, aby Wojewoda do Paryża pospieszył I 42 (L i SWil 'prosząc dokąd zwywać'; SW 'prosząc zabrać, poprosić, inwitować'; SJPD 'proponować komu, prosić kogo, by przybył w odwiedzinę, by wziął w czym udział'); **zaręczać**: *Zaręczam ich solennie, że tak będzie* I 347 (L 'zapewniać pod zakładem'; SWil 'zapewniać'; SW i SJPD 'ts.');

b) nomina actionis

felicytacja: *Odbieram nieznośne felicytacje o stałe ulokowanie i zrobienie fortuny, tak jak niegdyś Gandawianie zjeżdżali się wieszować mi* I 293 (L, SWil brak, SW i SJPD daw. 'zyczenie szczęścia, powieszowanie'); **kazanie**: *dziś ma także kazanie* III 153 (L 'rzecz o religii do ludu'; SW 'mowa kapłana do ludu na tematy religijne'; SJPD 'przemówienie wygłaszane przez duchownego do obecnych w kościele'); **mowa**: *Po spuszczeniu ciała prawili mowy Jobert, Wolfrun, Worcell, Vitalevi* I 209 (L 'przemowa'; SWil 'wykład krasomówski z jakowej okoliczności'; SW 'przemówienie, oracja'; SJPD 'dłuższa wypowiedź okolicznościowa'); **prelekcja**: *już mi się niejedna prelekcja o polityce starozakonnych proroków wysnuła na ulicy* I 208 (L brak; SWil 'wykład, dawanie lekcji'; SW 'wykład w wyższym zakładzie naukowym, odczyt publiczny'; SJPD 'wykład o treści najczęściej popularno-naukowej; odczyt publiczny'); **przemawianie**: *Dziś na sesji rozprawiano, jak harmonia w naszym na 29 [listopada] przemawianiu być powinna* III 60 (L **przemawiać**; SWil 'czynność słów przemawiać'; SW 'ts', SJPD 'forma rzeczow. czas. przemawiać'); **przemówka**: *Galiano przemówkę napisze* I 236 (L i SWil brak; SW '1. wymówka; 2. przemowa'; SJPD zdr. od **przemowa** 'przemówienie, wypowiedź okolicznościowa' cyt. Lelewel); **toast**: *to Sieniuta [K. Sienkiewicz] toast wznosił* IV 379 (L i SWil brak; SW 'propozycja wzniesienia kielicha za czyje zdrowie przy odpowiednim przemówieniu'; SJPD 'krótkie przemówienie na czyjąś cześć, za pomyślność jakiejś sprawy, po którym następuje wypicie z kielichów wina lub wódki'); **spowiedź**: *do spowiedzi nie chodziłem* IV 357 (L; SWil 'sekretne wyznanie grzechów przed kapłanem, dla otrzymania ich odpuszczenia'; SW 'spowiadanie się'; SJPD 'w niektórych religiach chrześcijańskich: wyznanie grzechów przed kapłanem'); **ślubowiny**: *U Druartowej dziś feta, to jest rocznica ślubowin z nieboszczykiem mężem* IV 216 (L, SWil i SW 'zaręczyny małżeńskie'; SJPD daw. 'ślub').

6. Leksyka oznaczająca tworzenie wypowiedzi ocenionej przez nadawcę (leksemy wprowadzają do struktury wypowiedzenia składnik semantyczny, który wyraża subiektywnie ustaloną przez nadawcę pewną właściwość opisywanej sytuacji)¹⁵

a) verba dicendi

cedzić¹⁶: *Teraz frymarczą i cedzą tytułami* I 294 (L i SWil 'bąkać, półgębkiem gadać'; SW 'mówić półgębkiem'; SJPD 'wymawiać słowa powoli, z naciskiem'); **podyktować**: *Demokraci nasi posłali do pism angielskich swoje publikaty w tym celu, w nich gromią manifest sejmowy, że wymieniając za powód [rewolucji] gwałtowność, krzywdzi narodu powstanie, a z powodu protestacji Rykaczewskiego przeciw Mikołaja wsiadają na Komitet, do czego im słowa Bem z Umińskim i Teodorem [Morawskim] podyktowali. Powiedz Gurowskiemu, że jeśli mu powiedział przed jego wyjazdem, że głupstw wiele narobili, w tym razie uważam, że gałgaństwo popelnili, będzie im za to wdzięczny Mikołaj* I 54 (L, SWil, SW i SJPD 'powiedzieć piszącemu to, co ma napisać'); **przebąkiwać**: *to przebąkiwałem w różnych formach* I 294 (L i SWil 'półgębkiem przemawiać, cedzić po słówku'; SW 'przemówić bąknąwszy; zdybć się na nieśmiało słówko', SJPD 'mówić półgłosem; mówić

15 E. Kozarzewska, *op. cit.*, s. 196.

16 Nadawca zdania ma do nazwanej czasownikiem czynności negatywny stosunek emocjonalny (E. Kozarzewska, *op. cit.*, s. 208).

o czym nieoficjalnie’); **przecedzić**: [Ledóchowski – V.J.] *przecedził nawet skromnie „mógłbym, ale po co”* III 172 (L, SWil i SW ‘przez cedzawkę przepuścić’; SJPd ‘wymówić przez zaciśnięte zęby’); **przedeklamować**¹⁷: *Monument był otoczony tłumem ludu, chorągwie belgickie roztoczone, warta podwojona, uprzejmy komisarz policji czynił honory, mówcę poetę na stopnie wprowadził! Przedeklamował i rozeszliśmy się aż do wieczora*¹⁸ II 236 (L i SWil brak; SW ‘deklamując przeczytać a. wyrecytować co od początku do końca’; SJPd ‘deklamując wypowiedzieć, wyrecytować lub przeczytać co od początku do końca’); **szwargotać**¹⁹: *Mój estaminet pełen zgiełku, po swojemu szwargoczą* V 73 (L ‘przykrym tonem a dużo gadać’; SWil ‘niemiło gadać, przykrym tonem a dużo paplać, niezrozumiałym językiem gadać’; SW ‘mówić, rozmawiać nieprzyjemnie, paplać językiem niezrozumiałe’; SJPd ‘mówić niezrozumiale, obcym językiem (najczęściej po niemiecku)’); **wierszować**²⁰: *Na wpół wierszował Jan Dworzecki przyspiewując, że Polska nie zginęła, bo drzemie, dostał silne okłaski* II 286 (L i SWil brak; SW ‘pisać lub mówić wierszem’ cyt. Leleweł; SJPd ‘mówić, pisać wierszem’ cyt. m.in. Leleweł).

7. Leksyka związana z artykulacją (oznaczająca tworzenie ciągu dźwięków)

a) verba dicendi

jąkać się: *od czasu jak Dybowski rzucił kłamstwa, Worcell począł się jąkać, a na koniec umilkł* III 248 (L ‘momotać, bełkotać’; SWil ‘zaczynać się w mówieniu’; SW ‘ts.’; SJPd ‘zaczynać się przy mówieniu, powtarzać jakąś głoskę kilka razy; bełkotać’); **wymawiać**: *Rzeczywiście zaczyna gadać po polsku dobrze* [przypadkowo spotkany rodak z Ostrołęki – V.J.], *tylko z czeska wymawiał* I 166 (L ‘wyrzec, wysłować’; SWil ‘powiadać, powiedzieć’; SW ‘wyrazić mowę’; SJPd ‘1. wypowiadać dźwięki lub wyrazy; 2. wypowiadać; 3. robić wymówki’);

b) nomen actionis

wymówienie: *Wymówienie samogłoski i modyfikuje się poprzednią konsoną* IV 217 (L wymówić; SWil ‘dokonane wymawianie’; SW ‘czynność czas. wymówić’; SJPd ‘ts.’).

Wnioski końcowe

Szczegółowa analiza słownictwa z komponentem ‘komunikować ustnie’ wyekscerpowanego z listów Joachima Lelewela pisanych na emigracji do przyjaciół i znajomych pozwala na wysunięcie kilku wniosków ogólnych:

- stanowi ono bogate, liczące 224 jednostki leksykalne, zróżnicowane wewnętrznie pole leksykalno-semantyczne. Udział liczbowy poszczególnych subpól przedstawia tabela 1;

- najbardziej obciążone są subpola związane z tworzeniem wypowiedzi nacechowanych emocjonalnie lub aksjologicznie (83 jednostki leksykalne), zawierające dodatkową

17 Czasownik w eksplikacji cech czynności obejmuje pojęcie sposobu przemowy Jana Dworzeckiego (E. Kozarzewska, *op. cit.*, s. 209).

18 Obchody wybuchu powstania listopadowego w 1838 r., mimo trudności i przeszkód policyjnych i politycznych, miały szczególnie uroczysty charakter.

19 Czasownik nie informuje tu o kodzie językowym (wypowiedzi formułowanej w języku niemieckim lub jidysz), ale wyraża lekceważący stosunek nadawcy (E. Kozarzewska, *op. cit.*, s. 209).

20 Czasownik w eksplikacji cech czynności obejmuje pojęcie sposobu przemowy (*ibidem*, s. 209).

informację o formie fonicznej wypowiedzi (40 jednostek leksykalnych) oraz oznaczające tworzenie wypowiedzi z różnymi komunikatami (bez informacji o formie fonicznej) (34 jednostki leksykalne);

– oprócz leksemów, których podstawową funkcją jest 'komunikowanie słowami', np. *mówić, rzec, gadać, przemowa*, wykorzystał Lelewel i takie, które nazywają różne czynności realizowane za pomocą mówienia, np. *chwalić, wymówka, znieważać*, a także takie, które tylko wtórnym swym znaczeniem wiążą się z komunikacją ustną, np. *burczeć, cedzić, dmuchnąć, huknąć, roztrąbić, wylać się, wyluszczyć*. Ciekawą grupę tworzą wyrazy, które pierwotnie odnoszą się do odgłosów zwierząt²¹. W badanych listach są to: *gęganie*²², *rozskrzekać się, skamleć, skrzekać, szczebiotać, szczekać, ujadać, warczeć*, a metaforycznie określają zachowania mowne człowieka;

– część ekscerptów należy do słownictwa nacechowanego, charakterystycznego dla pewnych odmian języka, używanego w określonych sytuacjach komunikacyjnych, o zróżnicowanej frekwencji i przynależności do różnych warstw chronologicznych polszczyzny. Informacje szczegółowe o kwalifikacji stylistycznej, chronologicznej, frekwencyjnej i ekspresywnej badanej leksyki w słownikach języka polskiego przedstawiają tabele 2, 3, 4 i 5;

– wśród analizowanej leksyki można wskazać 10 indywidualizmów – wyrazów, które nie mają potwierdzenia leksykograficznego. Są to: *gadeusz, kontrariować, przepałka, rozgadanka, rozpytki, rozskrzekać się, wrzaskinier, wygawor, wygróżka, zburować*. Ich przynależność do subpól leksykalno-semantycznych przedstawia tabela 6;

– wśród leksemów czasownikowych wystąpiły *verba* podstawowe, np. *gadać, mówić, powiadać*. Niektóre leksemy nie wystąpiły w listach w formie podstawowej. Poświadczono zostały tylko ich formy prefiksalne. Czasowniki pochodne występujące w analizowanym tekście tworzone są za pomocą prefiksów: do- (*domówić*), na- (*nafukać, napowiadać*), o- (*ofuknąć*), od- (*odlamentować, odmówić*), prze- (*przebąkiwać, przegadać*), przy- (*przymówić*), roz- (*rozgadać, rozmówić*), u- (*uradzić*), wy- (*wymówić, wyszeptać*), z- (*zbassować*), za- (*zaręczyć*) oraz postfiksem *się*, np. *gadać się, rozmówić się, wymówić się*. Prefiksy w analizowanych czasownikach pochodnych pełnią trzy podstawowe funkcje: a) zmieniają aspekt czasownika, np. *przecedzić*, b) modyfikują znaczenie podstawy, np. *przyrzec, wyperswadować*, c) zmieniają znaczenie podstawy, np. *domówić, przymówić*;

21 Jak zauważa Piotr Kładoczny: „gramatyka nie wskazuje na żadne różnice między nazwami dźwięków ludzi i zwierząt. W przeważającej większości są one onomatopejami, czego konsekwencją jest to, że układ ich fonemów służy odwzorowaniu rzeczywistych odgłosów”. Część nazw dźwięków wydawanych przez zwierzęta służy negatywnemu określaniu czynności mówienia. Por. P. Kładoczny, *Co łączy i dzieli nazwy odgłosów zwierząt i ludzi?*, „Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies” 2020, nr 6, s. 277-278, 283.

22 Piotr Kładoczny formy typu *gdakanie, gęganie, gruchanie, krakanie, kumkanie, kwakanie czy mruczenie* zalicza do rzeczownikowych nazw dźwięków. Por. P. Kładoczny, *Semantyka nazw dźwięków w języku polskim*, t. 1, Łask 2012, s. 72-173.

– niektóre leksemy występują w badanej korespondencji w dwóch znaczeniach, np. *gawęda* ‘gadula’ i ‘pogawędka’, *wymawiać* ‘wypowiadać dźwięki lub wyrazy’ i ‘czynić wyrzuty’; niektóre pozostają w stosunku do siebie w relacji synonimii, np. *kawęczyć* // *stękać*, *lamentować* // *narzekać*, *rozmowa* // *rozmówka* // *rozhovor* // *konwersacja* // *gadanka* // *dyskurs*.

Tabela 1. Zestawienie subpól leksyki z komponentem ‘komunikować ustnie’ w listach J. Lelewela pisanych na emigracji do znajomych i przyjaciół

Pole leksykalno-semantyczne	Verba dicendi	Nomina actionis	Nomina agentis	Nomina attributiva	Łączna liczba leksemów
1. Leksyka oznaczająca tworzenie wypowiedzi z różnymi komunikatami (bez informacji o formie fonicznej)	34	0	0	0	34
2. Leksyka zawierająca dodatkową informację o formie fonicznej wypowiedzi	31	7	1	1	40
3. Leksyka oznaczająca tworzenie wypowiedzi nacechowanych emocjonalnie lub aksjologicznie	41	36	0	6	83
4. Leksyka dyskursywna	13	16	1	0	30
5. Leksyka zawierająca informację o wypowiedzi scharakteryzowanej gatunkowo	16	9	0	0	25
6. Leksyka oznaczająca tworzenie wypowiedzi ocenionej przez nadawcę	7	0	0	0	7
7. Leksyka związana z artykulacją (oznaczająca tworzenie ciągu dźwięków)	2	1	0	0	3
Łączna liczba leksemów	144	69	2	7	222

Tabela 2. Leksyka opatrzona w słownikach języka polskiego kwalifikatorami stylistycznymi

Leksykon	Kwalifikatory stylistyczne	
	potoczny/pospolity	książkowy
SWil	<i>krzykała</i> , <i>pierdolić</i> ‘ <i>bzdurzyć</i> ’, <i>pokpiwać</i> , <i>napowiadac</i> ‘ <i>dużo powiedzieć</i> ’, <i>podrwiwać</i>	–
SJPD	<i>gadać</i> , <i>skamleć</i> , <i>nafukać</i> , <i>szczekać</i> ‘ <i>szkalować</i> ’, <i>ujadać</i> , <i>bura</i> , <i>roztrąbić</i>	<i>rzec</i> , <i>znieważać</i> , <i>dyskurs</i> ‘ <i>dyskusja</i> ’, <i>eksklamacja</i> ‘ <i>okrzyk</i> ’

Tabela 3. Leksyka opatrzona w słownikach języka polskiego kwalifikatorami chronologicznymi

Leksykon	Kwalifikatory chronologiczne		
	dawny	przestarzały	staropolski
SWil	–	<i>gadać się</i>	–
SW	–	–	<i>obelżyć, gadać się</i> <i>'rozprawić, napowiać</i> <i>'dużo powiedzieć'</i>
SJPD	<i>poszepnąć, zagabać</i> 'zacząć z kim rozmowę', <i>burować, insultować</i> 'znieważać', <i>konsolewać</i> 'pocieszać', <i>obelżyć, lament, odgródka, przechwałka</i> 'pogróżka', <i>przekąs, delator</i> 'donosiciel', <i>gawęda</i> 'gadula', <i>napowiać</i> 'dużo powiedzieć', <i>rozmówić, wylać się</i> 'zwierzyć się', <i>ślubowiny, felicytacja</i>	<i>powiadać</i> 'mówić', <i>admirować, dyf-famować</i> 'zniesławić', <i>egzagerować</i> 'przesadzać', <i>ofuknąć się</i> 'zawołać z gniewem', <i>skwierczeć</i> 'utyskiwać', <i>klątwa, poswarek / poswarka, przygryzek, gosić</i> 'mówić', <i>inwitować</i> 'zapraszać', <i>oświadczyć, popstrykać się</i> 'pokłócić się', <i>prawić</i> 'mówić', <i>gadanka</i> 'rozmowa', <i>pogadanka</i> 'pogawędka', <i>kazać</i> 'prawić kazanie'	–

Tabela 4. Leksyka opatrzona w słownikach języka polskiego kwalifikatorami frekwencyjnymi

Leksykon	Kwalifikatory frekwencyjne		
	rzadki	wychodzący z użycia	nieużywany
SWil	–	–	<i>omówca</i> 'obmówca'
SW	<i>dmuchnąć</i> 'szepnąć', <i>zbasować</i> 'basem wylając', <i>burować, insultować</i> 'znieważać', <i>konsolewać</i> 'pocieszać', <i>burowanie, dopytki</i> 'dopytywanie, śledztwo', <i>gadanka, czerniciel</i> 'potwarca', <i>inwitować</i> 'zapraszać', <i>zbasować</i>	–	–
SJPD	<i>mamrotać, skrzeknąć, dopytki, gadanka</i> 'pogawędka', <i>gadaninka, eksklamacja</i>	<i>wykrzyk, winszować</i>	–

Tabela 5. Leksyka opatrzona w słownikach języka polskiego kwalifikatorami ekspresywnymi

Leksykon	Kwalifikatory ekspresywne			
	żartobliwy	pogardliwy	lekceważący	wulgarny
SW	–	<i>ujadać</i> 'pyskować'	–	–
SJPD	<i>prawić</i> 'mówić'	–	<i>gadanina, paplać, paplanina</i>	<i>pierdolić</i> 'bzdurzyć'

Tabela 6. Indywidualizmy Joachima Lelewela w zakresie leksyki zawierającej element znaczeniowy 'komunikować ustnie'

Subpole leksykalno-semantyczne	Kategorie jednostek leksykalnych				Łączna liczba leksemów
	verba dicendi	nomina actionis	nomina agentis	nomina attributiva	
1. Leksyka oznaczająca tworzenie wypowiedzi z różnymi komunikatami (bez informacji o formie fonicznej)	–	–	–	<i>gadeusz</i>	1
2. Leksyka zawierająca dodatkową informację o formie fonicznej wypowiedzi	<i>rozskrzykać się</i>	–	<i>wrza-skinier</i>	–	2
3. Leksyka oznaczająca tworzenie wypowiedzi nacechowanych emocjonalnie lub aksjologicznie	<i>zburować</i>	<i>przepałka, rozpytki, wygawor, wygróżka</i>	–	–	5
4. Leksyka dyskursywna	<i>kontrario-wać</i>	<i>rozgadanka</i>	–	–	2
5. Leksyka zawierająca informację o wypowiedzi scharakteryzowanej gatunkowo	–	–	–	–	0
6. Leksyka oznaczająca tworzenie wypowiedzi ocenionej przez nadawcę	–	–	–	–	0
7. Leksyka związana z artykulacją (oznaczająca tworzenie ciągu dźwięków)	–	–	–	–	0
Łączna liczba leksemów	3	5	1	1	10

WYKAZ SKRÓTÓW

Wykaz skrótów źródeł

- I – *Listy emigracyjne Joachima Lelewela*, wyd. i wstęp H. Więckowska, t. I (1831-1835), Kraków 1948.
 II – *Listy emigracyjne Joachima Lelewela*, wyd. i wstęp H. Więckowska, t. II (1836-1841), Kraków 1949.
 III – *Listy emigracyjne Joachima Lelewela*, wyd. i wstęp H. Więckowska, t. III (1842-1848), Kraków 1952.
 IV – *Listy emigracyjne Joachima Lelewela*, wyd. i wstęp H. Więckowska, t. IV (1849-1861), Wrocław-Kraków 1954.
 V – *Listy emigracyjne Joachima Lelewela*, wyd. i wstęp H. Więckowska, t. V (1831-1860), Wrocław-Kraków 1956.

Wykaz skrótów słowników

- L – Linde B.S., *Słownik języka polskiego*, t. I-VI, Warszawa 1807-1814.
 SJPD – Doroszewski W. (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I-IX, Warszawa 1958.
 SW – Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiecki W. (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I-VIII, Warszawa 1900-1927.
 SWil – Orgelbrand M., *Słownik języka polskiego*, t. 1-2, Wilno 1861.

Wykaz innych skrótów

cyt.	– cytowany, cytuje, cytując
cz., czas.	– czasownik, czasownikowy
daw.	– dawny
fig.	– figuratywnie (przenośnie)
gm.	– gminnie
gw.	– gwarowy
książ.	– książkowy
lekcew.	– lekceważący
nieuż.	– nieużywany
pog.	– pogardliwy
posp.	– pospolity
pot.	– potoczny
praw.	– prawny, prawniczy
prow.	– prowincjonalizm
przen.	– przenośny, metaforyczny
prze., przestarz.	– przestarzały
rzad.	– rzadki
rzeczow.	– rzeczownikowy
stp.	– staropolski
szczeg.	– szczególnie
ts.	– tak samo
v.	– albo
wulg.	– wulgarny
wych. z uż.	– wychodzący z użycia
zdr.	– zdrobnienie
zn.	– znaczenie

LITERATURA CYTOWANA

- Adamiszyn Z., *Kategoria potoczności w polskich pracach językoznawczych*, [w:] *Język potoczny jako przedmiot badań językoznawczych*, red. S. Gajda, Z. Adamiszyn, Opole 1991.
- Adamiszyn Z., *O sposobach i przyczynach powstawania derywatów okazjonalnych w potocznym akcie mowy*, „Socjolingwistyka” 1991, XI.
- Chojak J., *Semantyka i składnia czasowników oznaczających reakcje słowne*, Warszawa 2006.
- Kałkowska A., *Struktura składniowa listu*, Wrocław 1982.
- Kierkowicz M., „*Verba dicendi*” w „*Sprawie chędogiej*” i „*Rozmyślanii przemyskim*”, „Kwartalnik Językoznawczy” 2011, 1 (5).
- Kleszczowa K., *Verba dicendi w historii języka polskiego. Zmiany znaczeń*, Katowice 1989.
- Kładoczny P., *Co łączy i dzieli nazwy odgłosów zwierząt i ludzi?*, „Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies” 2020, nr 6.
- Kładoczny P., *Semantyka nazw dźwięków w języku polskim*, t. 1-2, Łask 2012.
- Kozarzewska E., *Czasowniki mówienia we współczesnym języku polskim. Studium semantyczno-składniowe*, Warszawa 1990.
- Kozłowska A., *O stylistycznym różnicowaniu idiolektu (na przykładzie tekstów Karola Wojtyły – Jana Pawła II)*, [w:] *Odmiany stylowe polszczyzny dawniej i dziś*, red. U. Sokółska, Białystok 2011.
- Kwapien E., *Zmiany znaczeniowe wybranych czasowników mówienia zanikających w dobie nowopolskiej*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze. Poznań Linguistic Forum” 2016, 32.
- Maćkiewicz J., *Jak mówimy o mówieniu, czyli językowy model komunikacji werbalnej*, „Język a Kultura” 2008, t. 20.

- Marcjaniak M., *Czasowniki modalno-kauzatywne we współczesnej polszczyźnie. Analiza łączliwości czasowników, oznaczających rozkaz, prośbę, namowę, zakaz, pozwolenie*, Zielona Góra 1980.
- Markowski A., *Kategoria potoczności w języku i opisie języka*, [w:] *Język a kultura*, red. J. Anusiewicz i F. Niecekula, t. 5, Wrocław 1992.
- Mączyński M., *O czasownikach onomatopeicznych oznaczających mówienie*, „*Język Polski*” 1984, LXIV.
- Reszka J., *Predykaty mówienia implikujące pojęcie zła w języku polskim*, Kraków 2001.
- Sędziak H., *Nazwy mówienia w „Przedwiośniu” Stefana Żeromskiego*, „*Białostockie Archiwum Językowe*” 2001, nr 1.
- Warchala J., *Kategoria potoczności w języku*, Katowice 2003.

Leksyka związana z mówieniem w listach emigracyjnych Joachima Lelewela pisanych do przyjaciół i znajomych

STRESZCZENIE: Przedmiotem obserwacji uczyniono leksykę odnoszącą się do zjawisk mowy i mówienia, która występuje w korespondencji, jaką Joachim Leleweł – uczonec-polityk – prowadził na emigracji w latach 1831-1860 we Francji (m.in. Paryżu, La Grange, Tours) i Belgii (Brukseli). Stanowi ona bogaty zbiór 1496 listów pisanych w języku polskim (1423), francuskim (65) i niemieckim (8), które zebrała i wydała w pięciu tomach Helena Więckowska. Celem opracowania jest 1) wskazanie repertuaru słownictwa związanego z mówieniem w subdialekcie potocznym Lelewela, 2) uporządkowanie ekscerptów w obrębie pola leksykalno-semantycznego związanego z procesem mowy i sytuacją mówienia, 3) ustalenie, które wyrazy mogły mieć charakter indywidualizmów. Analiza leksykograficzna odwołuje się do źródeł obejmujących słownictwo doby nowopolskiej. Wyekscerpowane z listów emigracyjnych Joachima Lelewela pisanych do przyjaciół i znajomych słownictwo z komponentem ‘komunikować ustnie’ liczy 226 jednostek leksykalnych.

SŁOWA KLUCZOWE: list – Joachim Leleweł – leksyka związana z mówieniem – XIX w.

Lexis connected with speaking in emigration letters written by Joachim Leleweł to his friends and acquaintances

SUMMARY: The object of observation is the lexis referring to the phenomena of speech and speaking, which appears in the correspondence that the scholar-politician conducted in exile in 1831-1860 in France (among others, Paris, La Grange, Tours) and Belgium (Brussels). It constitutes a rich collection of 1496 letters written in Polish (1423), French (65) and German (8), which were collected and published in five volumes by Helena Więckowska. The purpose of the study is 1) to indicate the vocabulary repertoire related to speaking in Lelewel's colloquial subdialect, 2) to organise excerpts within the lexical-semantic field related to the process of speech and the speaking situation, 3) to determine which words may be Lelewel's individuals. The lexicographical analysis refers to sources covering the vocabulary of the New Polish era. The vocabulary with the component 'to communicate orally' comprises 226 lexical units.

KEYWORDS: letter – Joachim Lelewel – lexis related to speaking – XIX century